

Aurelija Leonavičienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Gintarė Inokaitytė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

RIČARDO GAVELIO „VILNIAUS POKERIO“ KULTŪRINIŲ REALIJŲ VARTOJIMAS IR VERTIMAS Į ANGLŲ IR PRANCŪZŲ KALBAS

Santrauka. Nuo vertimo mokslo pradžios iki šių dienų teorinė ir praktinė vertimo paradigma nuėjo ilgą raidos kelią. Nors iki XX a. devintojo dešimtmečio pradžios šis kelias buvo glaudžiai susijęs su lingvistika ir lingvistinių vertimo problemų sprendimu, jau pirmosios vertimo teorijos atkreipė dėmesį į kultūrinius tekstų reiškinius ir su jais susijusius vertimo iššūkius. Vertimo tyrėjai Susana Bassnett ir André Lefevre'as (1990) rašė, kad vertimo atsigręžimas į kultūros reiškinius tapo reikšmingu kultūriniu posūkiu. Tai lėmė vertimo paradigmos kaitą ir naują požiūrį, kad vertimas yra tarpkultūrinis veiksmas ir kultūrų dialogas. Atsižvelgus į kultūrinių reikšmių vertimo tyrimų svarbą ir aktualumą, straipsnyje nagrinėjama viena iš kultūrinių reikšmių rūšių – kultūrinės realijos, kurios vertėjams kartais tampa kultūriniu kliuviniu. Straipsnyje aprašomo tyrimo tikslas – išanalizuoti Ričardo Gavelio romano „Vilniaus pokeris“ kultūrinių realijų vartojimo ypatumus, atlikti kultūrinių realijų vertimo iš lietuvių kalbos į anglų ir prancūzų kalbas lyginamąjį tyrimą bei nustatyti vertėjų taikytus vertimo būdus, strategijas ir kultūrinės transpozicijos tendencijas. Tyrimo tikslui įgyvendinti taikomi mokslinės literatūros sintezės, lyginamasis, aprašomasis ir kiekybinės analizės metodai. Tiriant kultūrinių realijų vartojimą ir vertimą, nekeliamas realijos ekvivalentiškumo ir kalbinio deficito klausimas. Kultūrinės realijos, nagrinėjamos ne kaip atskiras teksto vienetas, o kaip holistinės teksto visumos dalis, organiškai suaugusi su teksto visuma ir padedanti atskleisti jos prasmę. Išnagrinėjus tiriamosios medžiagos kultūrinių realijų vartojimą, buvo nustatytos keturios teminės grupės: socialinės, politinės ir istorinės realijos, folkloro ir mitologijos realijos, buities realijos ir geografinės realijos. Gauti kultūrinių realijų kiekybinio vartojimo duomenys leidžia teigti, kad du penktadaliai visų analizuojamų realijų priklauso socialinės, politinės ir istorinės tematikos realijoms, atspindinčioms R. Gavelio vaizduojamą sovietinio laikotarpio Vilniaus ir visos Lietuvos visuomenės gyvenimą, deformacijas, sovietines žmonių patirtis ir pasaulėjautą. Atlikus lyginamąjį kultūrinių realijų vertimo iš lietuvių kalbos į anglų ir prancūzų kalbas tyrimą pagal Andrew Chestermano aprašytus vertimo būdus ir strategijas, nustatyti devyni vertimo būdai ir trys strategijos: iš semantinei vertimo strategijai priklausančių vertimo būdų buvo taikyti sinonimo parinkimas, abstrakcijos lygio keitimas, pakeitimas ir parafrazė, iš pragmatinės vertimo strategijos vertimo būdų – eksplisitinis vertimas ir praleidimas, iš sintaksinės arba formos pakeitimo strategijos – tiesioginis vertimas, perkėlimas ir transpozicija. Įvertinus anglų ir prancūzų kalbų vertėjų pasirinktus skirtingus kultūrinių realijų vertimo būdus paaiškėjo, kad verčiant į anglų kalbą buvo pasirinkta svetinimo tendencija siekiant „atvesti skaitytoją pas autorių“, t. y. suteikti vertimo skaitytojams kuo daugiau sisteminės kultūrinės informacijos apie sovietmečio ir pokario metų Lietuvą. O prancūzų kalbos vertime išryškėjo priešinga tendencija – savinimas, arba specifinių kultūrinių reikšmių atsakymas, jų praleidimas ar pakeitimas prancūzų kultūros reikšmėmis. Tai atskleidė vertėjos kultūrinės transpozicijos siekį „atvesti autorių pas skaitytoją“.

Pagrindinės sąvokos: kultūrinė realija; vertimo strategija; vertimo būdas; kultūrinė transpozicija; R. Gavelio „Vilniaus pokeris“.

Įvadas

Nuo vertimo mokslo pradžios iki šių dienų teorinė ir praktinė vertimo paradigma nuėjo ilgą raidos kelią. Nors kelis dešimtmečius šis kelias buvo glaudžiai susijęs su lingvistika ir lingvistinių vertimo problemų sprendimu, jau pirmose vertimo teorijose pradėta svarstyti apie kultūrinius tekstų reiškinius ir su jais susijusias vertimo problemas. Vienas pirmųjų apie tai ėmė rašyti vertimo mokslo kūrėjas amerikietis Eugene'as Nida ir teigė, kad žodžių, atskirtų nuo vietinės kultūros reiškinių, kuriuos jie simbolizuoja, neįmanoma tinkamai suprasti (1945, p. 207). Šią E. Nidos mintį palaikė vėlesnių lingvistinių teorijų atstovai, pavyzdžiui, G. Mouninas. Vertimą jis laikė lingvistiniu ir kultūriniu veiksmu ir rašė, kad kultūra apima tam tikros šalies institucijų bei kitokią veiklą (technologijas, socialinį gyvenimą, švietimo sistemą, teisę, religiją, moralę, meninę veiklą ir kt.), tad norint versti iš užsienio kalbos, reikia įvykdyti dvi sąlygas: studijuoti užsienio kalbą ir sistemiškai tyrinėti ta kalba kalbančios bendruomenės etnografiją, t. y. kultūrą. Pažeidus bent vieną sąlygą, vertimas nebus adekvatus (1963, p. 233–236). Nepaisant šių įžvalgų, Vakarų pasaulyje iki XX a. devintojo dešimtmečio pradžios vyravo lingvistinė vertimo samprata ir vertimo reiškinių traktavimas iš lingvistikos pozicijų. Vertimo tyrėjai Susana Bassnett ir André Lefevre'as (1990) rašė, kad vertimo atsigręžimas į kultūros reiškinius tapo reikšmingu kultūriniu posūkiu (angl. *cultural turn*). Tai lėmė vertimo paradigmos kaitą ir naują požiūrį, kad vertimas yra tarpkultūrinis veiksmas ir kultūrų dialogas.

Laikantis šio požiūrio, straipsnio tyrimo objektu pasirinkti kultūrinę reikšmę turintys teksto vienetai – *kultūrinės realijos*. Jos analizuojamos Ričardo Gavelio romane „Vilniaus pokeris“ (2019, pirmasis leidimas – 1989 m.) ir jo vertimuose į anglų (2016) ir į prancūzų (2014) kalbas. Romaną į anglų kalbą vertė Elizabeth'a Novickas, į prancūzų kalbą – Margarita Le Borgne. Kūrinio originalas ir du jo vertimo tekstai yra šios vertimo analizės tiriamoji medžiaga. Originalo apimtis – 524 puslapiai. Bendra visos tiriamosios medžiagos apimtis trimis kalbomis yra apie 1 585 puslapius. Ši apimtis laikytina reprezentatyvia kultūrinių realijų lyginamajai vertimo analizei atlikti. Rašytojo R. Gavelio kūrinio pasirinkimą lėmė tai, kad „Vilniaus pokeryje“, fantasmagoriškame, groteskiškame ir ironiškame pasakojime, leidžiama atsiskleisti „gavelišškai

sovietmečio vaizdinijai – tam unikaliam gyvenimo sovietinėje sistemoje variantui, kuriame greta meniškų koncepcijų ir realybės transformacijų esama ir dokumentiškų laikmečio detalių“ (Čerškutė, 2015, p. 428). Būtent kultūrinę reikšmę turinčios sovietinės detalės atkreipė straipsnio autorių dėmesį. Sovietmečio vaizdinijos erdvę R. Gavelio kūryboje atskleidžia autorinės metaforos, metaforiniai palyginimai ir kitos kultūrinės reikšmės. Šios reikšmės, o ypač gausiai tekste vartojamos kultūrinės realijos, atspindi tam tikro laikotarpio socialinės sistemos ypatumus, materialines ir dvasines vertybes, mąstymo, gyvensenos, bendravimo ir jausenos modelius, tad suteikia papildomų reikšmių daugiasluoksnei semantinei „Vilniaus pokerio“ visumai.

Kadangi R. Gavelio „Vilniaus pokeryje“ gausiai vartojamos autorinės stilistinės priemonės, pavyzdžiui, metaforos, palyginimai, autoriniai naujažodžiai, iš kurių dažnesni yra *kanukas (-ė)* ir *kanukizmas*, reiškiantys plačią minties nelaisvės kategoriją, tad renkant tiriamosios medžiagos pavyzdžius buvo iš anksto nutarta, kas tyrime laikoma kultūrine realija. Renkant tiriamosios medžiagos kultūrinės realijas buvo išrinkti įvairių žmogaus veiklų ir sričių specifiniai kultūriniai pavadinimai, turintys nacionalinės specifikos ar šaliai būdingo tam tikro laikotarpio unikalumo požymių. Taip pat buvo atsižvelgta, kad realija referuotų ekstralingvistinius reiškinius, objektus ir kt., todėl į pavyzdžių imtį nebuvo įtraukti kitoms leksikos grupėms priskirtini lingvistiniai vienetai: tikriniai vardai, kultūrinę reikšmę turintys posakiai, frazeologizmai, terminai ir autoriniai R. Gavelio naujažodžiai.

Šio straipsnio *tyrimo tikslas* – išanalizuoti tiriamosios medžiagos lietuvių kalba kultūrinių realijų vartojimo ypatumus, atlikti kultūrinių realijų vertimo iš lietuvių kalbos į anglų ir prancūzų kalbas lyginamąjį tyrimą ir nustatyti vertėjų taikytus vertimo būdus, strategijas ir kultūrinės transpozicijos tendencijas. Siekiant įgyvendinti numatytą tikslą keliami šie uždaviniai: 1) teoriškai aptarti kultūrinės realijas, jų klasifikacijas ir vertimo galimybes, 2) išnagrinėti R. Gavelio romano „Vilniaus pokeris“ kultūrinių realijų vartojimo ypatumus, 3) ištirti tiriamosios medžiagos kultūrinių realijų vertimą iš lietuvių kalbos į anglų ir prancūzų kalbas, nustatyti taikytus vertimo būdus ir strategijas bei atlikti lyginamąją vertimo analizę, 4) išnagrinėjus kultūrinių realijų vertimo ypatumus, nustatyti tiriamųjų realijų kultūrinės transpozicijos tendencijas.

Siekiant įgyvendinti iškeltą tyrimo tikslą ir uždavinius, taikomi

mokslinės literatūros sintezės, lyginamasis, aprašomasis ir kiekybinės analizės metodai. Tiriant kultūrinių realijų vartojimą ir vertimą, šiame straipsnyje nekliamas realijos ekvivalentiškumo ir kalbinio deficito klausimas. Tyrimo objektas – kultūrinės realijos, nagrinėjamos ne kaip atskiras teksto vienetas, o holistinės teksto visumos požiūriu. Laikantis šio požiūrio remiamasi prancūzų filosofo Paulio Ricœuro nuostata, kad „vertėjo užduotis krypsta ne nuo žodžio link sakinio, teksto ar kultūrinės tikrovės, bet atvirkščiai: prisipildydamas neapbrėptamų konkrečios kultūros idėjų, interpretacijų, vertėjas nuo teksto leidžiasi prie sakinio ir žodžio“ (2010, p. 41). Šią metodologinę tyrimo nuostatą paremia stilistikos, teksto lingvistikos ir vertimo mokslo atstovai. „Meninis stilius yra aukščiausias sąmoningos kalbinės atrankos lygmuo“, – rašo Kazimieras Župerka (2001, p. 89), tad kiekvienas mikrostruktūrinis vienetas meniniame kūrinyje pasirenkamas neatsitiktinai, jis tarnauja autoriaus reiškiamai idėjai, teksto visumos prasmei ir vaizdui kurti. Remiantis šiuo požiūriu, straipsnyje analizuojamų kultūrinių realijų vartojimas ir vertimas nagrinėjami iš holistinės perspektyvos, t. y. laikantis požiūrio, kad teksto visuma nėra lygi atskirų jo vienetų sumai.

Kultūrinės realijos, kaip kultūrinių teksto reikšmių rūšis, vertimo kliuvinys ir kultūrinės vertimo transpozicijos dėmuo, ne kartą buvo nagrinėtos vertimo tyrimuose. Jų kontekstinę realizaciją ir vertimo klausimus analizavo užsienio traduktologai (Aixela, 1997; Baker, 1992; Chesterman, 1997; Davies, 2003; Hongwei, 1999; Ischenko, 2012; Newmark, 2004; Nord, 1997; Pavlovic, Poslek, 1999; ir kt.) ir Lietuvos vertimo tyrėjai (Balčiūnienė, 2005; Buitkienė, 2013; Deltuvaitė, Klioštoraitytė, 2013; Dilytė, 2005; Gimževskienė, 2018, 2019; Kalėdaitė, Asijavičiūtė, 2005; Leonavičienė, 2014a, 2014b; Leonavičiūtė, Kuzminskaitė, 2021; Maksvytytė, 2012; Mikutytė, 2012; Pažūsis, 2014; Petrulionė, 2012; ir kt.). Kai kurias su tyrimu susijusias tyrėjų išvalgas aptarsime teorinėje straipsnio dalyje.

Turint omenyje tai, kad lietuvių literatūros kultūrinių realijų vartojimas ir vertimas į kitas kalbas buvo ne kartą nagrinėtas, kyla klausimas, kuo šis tyrimas yra *naujas* ir *aktualus*. Jo naujumas ir aktualumas sietinas su keliais dalykais: 1) Iki šiol Lietuvos ir užsienio vertimo tyrimuose nebuvo plačiau nagrinėtos sovietinio Lietuvos laikotarpio kultūrinės realijos, atskleidžiančios sovietinę žmogaus pasaulėjautą. Būtent šios realijos išskirtinai gausiai

vartojamos R. Gavelio, vieno iš ryškiausių lietuvių literatūros postmodernizmo atstovų, kūryboje. Pasak literatūrologės Jūratės Čerškutės, R. Gavelis laikomas „pirmuoju ir kol kas stipriausiu ir nuosekliausiu sovietmečio vaizduotoju ir kritiku lietuvių literatūroje“ (2015, p. 422). 2) Be to, per pastaruosius dvidešimt metų daugiau buvo tirtas lietuvių literatūros kultūrinių realiųjų vertimas į kurią nors vieną užsienio kalbą, bet nebuvo atliktų lyginamųjų to paties literatūros kūrinio kultūrinių realiųjų vertimo tyrimų į kelias skirtingas užsienio kalbas. Šiuo požiūriu, straipsnyje aprašomas lyginamasis kultūrinių realiųjų vertimo į anglų ir prancūzų kalbas tyrimas, atskleidžiantis skirtingų šalių vertimo tradicijas, yra naujas ir aktualus. 3) Ankstesniuose vertimo tyrimuose realiųjų vertimas buvo grindžiamas grynai lingvistiniu požiūriu, t. y. traktuojant realiją kaip atskirą lingvistinį vertimo vienetą, beekvivalentę leksiką. Šiame straipsnyje į kultūrinės realijas žvelgiama remiantis naujausiu vertimo mokslo požiūriu: analizuojamo vieneto vertimas nagrinėjamas holistinės teksto visumos požiūriu ir bendros kultūrinės originalo transpozicijos kitoje kultūroje kontekste. Taigi visi čia aptarti punktai rodo kultūrinių realiųjų vertimo tyrimo naujumą ir aktualumą palyginti su iki šiol atliktais vertimo tyrimais.

Kultūrinių realiųjų samprata, klasifikacija ir vertimo galimybės

Kiekvienoje kultūroje atsispindi istorinės ir socialinės sistemos ypatumai, materialinės ir dvasinės vertybės, mąstymo, gyvenamos, bendravimo ir jausenos modeliai, kurie tekstuose arba diskursuose įprasminami tam tikrais kalbos raiškos vienetais. „Mokslininkų tyrimai parodė, kad vienoje kultūroje vartojami tos pačios kalbos posakiai arba metaforos gali būti klaidingai suprantami kitoje kultūroje. Klaidingai gali būti interpretuojami ne tik kultūriškai priklausomi posakiai arba metaforos, bet ir daugeliu požiūrių įprasta informacija.“ (Dagienė, Grigas, Jevsikova, 2011, p. 240). O ką jau kalbėti apie specifinius pavadinimus – kultūrinės realijas. Jomis įvardijami tam tikrai šaliai ar tautai būdingi ekstralingvistiniai reiškiniai, kurie kitoje, t. y. „vertimo kultūroje neturi identiškų daiktų, reiškinių, todėl kalboje nėra ir jų pavadinimų. Šie pavadinimai įvardija geografinius, visuomeninius, politinius, istorinius, buitines ypatumus (maistą, drabužius, statinius, įrankius ir kt.), folklorinius (papročius, šventes ir kt.), mitologinius ir kitus sociokultūrinę reikšmę turinčius

dalykus, su kuriais susiduria tam tikrose geografinėse, istorinėse sąlygose gyvenančios kalbinės bendruomenės.“ (Leonavičienė, 2014a, p. 99). Šios bendruomenės kitaip kategorizuoja daiktus ir reiškinius, skirtingai juos interpretuoja ir kitaip vadina.

Apie kultūrinės realijas, kaip apie specifinius pavadinimus, kurie perteikia kultūrinę konotaciją, kultūrinį tekstų kontekstą, kultūrinę pasaulėjautą, rašė ne vienas kultūrologas, vertėjas ir vertimo tyrėjas. Pasak Jurgitos Mikutytės, kultūrinės realijos yra „unikalūs daiktai ar reiškiniai, materialinės ir dvasinės kultūros elementai, būdingi tik kuriai nors vienai etninei grupei, šaliai ar pasaulio regionui, dažniausiai neturintys jokių atitikmenų kitose kultūrose ir kalbose.“ (Mikutytė, 2012). Sąvokas *realija* ir *realijos pavadinimas* išsamiau aptarė vertimo tyrėja Jūratė Maksvytytė ir teigė, kad realija „suprantama kaip faktas ar duomenys apie daiktus arba objektus. Tai gali būti materialinės kultūros objektas, socialinis procesas ar reiškinys. Minimas objektas ar reiškinys priskiriamas tam tikrai žmogaus veiklos sričiai, su sąvoka siejama svarbi ekstralingvistinė informacija, pabrėžianti jos specifika, t. y. vienetinio daikto, objekto ar reiškinio, būdingo tik tai veiklos sričiai, išskirtinumą ir unikalumą.“ (Maksvytytė, 2012, p. 52). Tiesa, *kultūrinės realijos* terminas nėra vienintelis, vartojamas specifiniams kultūriniais reiškiniais įvardyti. Vertimo mokslo darbuose galima rasti ir kitų terminų. Štai, tarkime, Mona Baker kultūrinės realijas vadina *kultūros konceptais* (angl. *culture-specific concepts* – 1992, p. 21), Peteris Newmarkas jas vadina *kultūriniais žodžiais* (angl. *cultural words* – 1988, p. 94), Christiane Nord vadina *kultūremomis* (angl. *culturemes* – 1997, p. 34) ir kt. Eglė Deltuvaitė ir Rasa Klioštoraitytė pateikia dar daugiau galimų realijos pavadinimų: *specifinė kultūrinė leksika* (Gill, 1998), *specifinė kultūrinė sąvoka* (Baker, 2002), *ekstralingvistinės kultūrinės nuorodos* (Pedersen, 2005), *specifiniai kultūriniai elementai* (Aixelá, 1996), *specifiniai kultūriniai pasakymai* ir *specifiniai kultūriniai terminai* (Bazzanini, 2011; remtasi Deltuvaitė, Klioštoraitytė, 2013, p. 116). Kai kuriuose lietuvių kalbotyros darbuose kultūrinės realijos sąvokai nusakyti kartais vartojamas terminas *beekvivalentė leksika*. Šiam lingvisto Aloyzo Gudavičiaus siūlomam terminui (2007, p. 89) pritaria Aušra Valančiauskienė (2022, p. 43–46), tačiau šio straipsnio autorės manytų, kad *kultūrinės realijos* ir *beekvivalentės leksikos* terminai nėra tapatūs (antrasis

yra gerokai platesnis ir apimantis daugiau leksikos grupių), bet tai platesnės atskiros mokslinės diskusijos tema.

Kai kalbame apie realijas, suprantame, kad vienos kultūros tarpusavyje turi daugiau bendrumų nei kitos, todėl akivaizdu, kad juo kultūros yra labiau viena nuo kitos nutolusios, juo daugiau pastebima jas skiriančių kultūrinių realijų. „Turint omenyje tai, kad kiekvienas kūrinys yra parašytas skirtingoje kultūrinėje aplinkoje, vertėjui tenka atpažinti ir išversti sociokultūriškai svetimus vienetus taip, kad tekstas būtų sklandus ir suprantamas vertimo skaitytojui.“ (Leonavičiūtė, Kuzmickaitė, 2021, p. 189). Ispanų traduktologas Franco Aixela teigia, kad kultūrinės realijos išryškėja dėl tariamo kultūrinio konflikto: originalo kultūrinis reiškiny, perkeltas į vertimo tekstą, arba praranda tikrąją savo reikšmę, arba įgyja visai kitą, originalui nebūdingą reikšmę. Realijos reikšmės praradimą arba naujos reikšmės atsiradimą vertimo tekste dažniausia lemia ideologijos, realios žodžių vartosenos ir kiti kultūriniai skirtumai (Aixela, 1997, p. 57). Be to, nereikia pamiršti, kad kultūrinės realijos, kaip ir kitos kultūrinės reikšmės, yra dinamiškos, nuolat kinta. „Šios reikšmės atsiranda ne tik iš konkrečios visuomenės gyvenimo patirties, jas plečia tarpkultūriniai kontaktai, tarpkultūrinė patirtis.“ (Leonavičienė, 2014, p. 36). Ilgainiui kitos šalys pažįstamos vis geriau, tad kadaise buvusios nesuprantamos kultūrinės realijos pamažu tampa „savomis“, praranda egzotiškumą ir dėl to keičiasi jų vertimas: tekste vertėjui nebereikia aiškinti realijų.

Vertimo mokslo darbuose iki šiol nėra ne tik vieno kultūrinių realijų pavadinimo, bet ir visoms kultūroms tinkančios bendros kultūrinių realijų klasifikacijos. Vienas pirmųjų kultūrinės realijas pradėjo analizuoti vertimo srities atstovas bulgaras Sideris Florinas. Pasak E. Deltuvaitės ir R. Klioštoraitytės, S. Florinas siūlė skirstyti realijas pagal šiuos kriterijus: 1) temą (pagal tai, kokioms materialioms ar loginėms grupėms priklauso), 2) laiką (pagal tai, kokiam istoriniam laikotarpiui priklauso), 3) geografiją (pagal tai, kuriose vietose paplitusios; 2013, p. 117).

Penkių dalių realijų klasifikaciją su kiekvienos dalies smulkesniu skirstymu yra pateikęs P. Newmarkas. Jis skyrė: 1) ekologijos srities reikšmes, 2) materialinės kultūros reikšmes, 3) socialinės kultūros reikšmes, 4) organizacijų, papročių, veiklų, procedūrų ir konceptų reikšmes, 5) gestus ir įpročius nusakančias kultūrinės reikšmes (Newmark, 2004, p. 133–146).

Kiek siauresnę realijų klasifikaciją siūlo I. Ischenko (2012, p. 275) ir teigia, kad realijos gali būti skirstomos į geografines ir etnografines. Geografinės realijos – tai geografinių ir atmosferos objektų bei endeminių rūšių pavadinimai. Etnografinės realijos apibūdina tautų kasdienį gyvenimą ir kultūrą, jų dvasinę ir materialinę kultūrą, tradicijas, religiją, meną, folklorą ir kt. Etnografinės realijos yra susijusios su kasdienybe, menu ir kultūra, gyventojų ir etninių objektų pavadinimais, piniginiiais vienetais. Vienos kurios nors kalbos realijos, kaip teigia minima tyrėja, gali būti smulkiau skirstomos į nacionalines (žinomas visiems šalies piliečiams), vietines (priklausančias kuriai nors tarmei) ir mikrolokalias, būdingas mažesnei vietai. Pasak I. Ischenko, lygindami kelias kalbas galime rasti regioninių ir tarptautinių realijų, priklausančių ne vienos kalbos leksiniam inventoriui.

Trumpai apžvelgus realijų klasifikacijas matyti, kad įvairių šalių vertimo tyrėjai nevienodai skirsto kultūrines realijas, yra linkę pabrėžti vieną ar kitą teminę realijų grupę. Štai kinų tyrėjas Chen Hongwei (1999, p. 121) rašo, kad kalbant apie kultūras galima išskirti tris aspektus: 1) materialinę kultūrą, kuriai priklauso visi gamybos produktai, 2) institucinę kultūrą, apimančią įvairias sistemas ir jas įtvirtinančias teorijas, pavyzdžiui, socialines sistemas, religines sistemas, ritualus, švietimo sistemą, giminytės ryšius ir kalbą, 3) mentalinę kultūrą, kuri apima žmonių mentalitetą ir elgesį, jų mąstymo modelius, įsitikinimus, vertybes, estetinį skonį.

Itin detalią kultūrinių realijų klasifikaciją pasiūlė kroatai Nataša Pavlovič ir Darko Poslekas (1999, p. 160–163). Jie išskyrė trylika klasifikacijos dalių: 1) ekologines realijas (angl. *ecology*): vėjų, lygumų ir kalvų, augalų ir gyvūnų pavadinimus; 2) kasdienio gyvenimo realijas (angl. *everyday life*): būsto tipus, namų apyvokos daiktus, maisto pavadinimus, drabužių, transporto ir viešųjų paslaugų įmonių pavadinimus; 3) materialiosios kultūros realijas (angl. *material culture*): prekių ženklus ir kt.; 4) istorines realijas (angl. *history*), kurios įvardija istorinius įvykius, institucijas ir asmenybes, literatūros personažus, citatas, folkloro ir tradicijų specifinius dalykus; 5) religines realijas (angl. *religion*); 6) ekonomines realijas (angl. *economy*), kurios įvardija reiškinius, susijusius su vertybinių popierių birža, pinigų rinka, akcijomis; 7) politines ir administracines veiklos realijas (angl. *political and administrative functions and institutions*); 8) ginkluotųjų pajėgų realijas (angl. *the armed*

forces), kurios įvardija karinius laipsnius, ginkluotųjų pajėgų junginių ar dalinių pavadinimus; 9) švietimo sistemos realijas (angl. *education*); 10) kreipinius, turinčius kultūrinę reikšmę (angl. *forms of address*); 11) gestų ir įpročių realijas (angl. *gestures and habits*); 12) darbo veiklos realijas (angl. *work*), kurios yra artimos ekonominėms realijoms; 13) laisvalaikio ir pramogų srities realijas (angl. *leisure and entertainment*), apimančias sportą, žaidimus, laisvalaikio praleidimo vietas ir kt.

Vienos realijų klasifikacijos nerastume ir Lietuvos vertimo srities tyrėjų darbuose. Pavyzdžiui, traduktologės A. Leonavičienės mokslo monografijoje „Kultūrinių teksto reikšmių interpretacija ir vertimas“ siūloma keturių teminių grupių kultūrinių realijų klasifikacija: 1) buitės realijos, kurioms priklauso drabužių, maisto, pinigų, buitės rakandų, įrankių, būsto, baldų ir kt. pavadinimai; 2) socialinės, politinės ir istorinės realijos, kurioms priskiriamos politinės ir visuomeninės veiklos, judėjimų, veikėjų, organizacijų, švietimo ir mokslo įstaigų, laipsnių pavadinimai ir kt.; 3) folklorinės ir mitologinės realijos, apimančios apeigas, senovės žynius, folkloro veikėjus, mitologines būtybes ir kt.; 4) geografinės realijos, kurioms priskirtini vėjai, su klimatu susiję specifiniai reiškiniai, faunos ir floros išskirtinumas (2014, p. 107–108). Žinoma, yra ir kitų klasifikacijų. Štai, tarkime, A. Gudavičius siūlo dvinarę realijų, kurias savo darbuose vadina beekvivalente leksika, klasifikaciją ir skiria: 1) materialinės kultūros dalykų pavadinimus; 2) dvasinės kultūros reiškinų pavadinimus (2007, p. 89). Šią klasifikaciją palaiko ir A. Valančiauskienė, analizuojanti beekvivalentę leksiką dvikalbiuose lingvistiniuose žodynuose (2022, p. 115–126). Atidžiau paanalizavus labai įvairios beekvivalentės leksikos dvinarę klasifikaciją, kyla abejonių, ar ši apibrėžtumo stokoianti klasifikacija gali apimti visą beekvivalentės leksikos gausą. Kaip suskirstyti šią leksiką, kad tas pats kultūrinis pavadinimas nepatektų į abi klasifikacijos dalis? Abejonių neišsklaido ir paties klasifikacijos autoriaus teiginiai: štai „Gretinamojoje semantikoje“ A. Gudavičius teigia, kad „nėra griežtos ribos“ (2007, p. 89) tarp dvinarės klasifikacijos dalių ir nėra „griežtos ribos tarp to, kas žinoma ir mažai žinoma ar nežinoma.“ (2007, p. 91).

Nagrinėjant įvairias kultūrinių realijų klasifikacijas verta atkreipti dėmesį į Lietuvos vertimo kritikės ir vertėjos Irenos Balčiūnienės 2005 m. sudarytą realijų skirstymą, kuriame skiriamos keturios pagrindinės teminės

realijų grupės ir smulkesni kiekvienos grupės pogrupiai: 1) geografinės ir etnografinės realijos, į kurias įeina geografinės ir etnografinės sąvokos; 2) folklorinės ir mitologinės sąvokos; 3) buitinės realijos, kurias smulkiau galima skirstyti į maistą ir gėrimus, drabužius, apavą, papuošalus, gyvenamąjį būstą, rakandus, indus, gabenimo priemones, muzikos instrumentus, šokius, žaidimus, matus ir pinigus; 4) visuomeninės ir istorinės realijos: administraciniai-teritoriniai vienetai ir gyvenvietės, asmenys, pareigos, profesijos, vardai, titulai, kreipiniai, įstaigos, organizacijos, valstybės valdymo organai, partijų, organizacijų, patriotinių ir religinių grupių nariai ir kt., taip pat karinės realijos, kariniai daliniai, uniformos, ginklai, laipsniai ir kt. (Balčiūnienė, 2005).

Apžvelgę Lietuvos ir užsienio autorių kultūrinių realijų klasifikacijas matome, kad visos klasifikacijos turi panašumo: daugelyje jų minimos buities realijos, socialinės, politinės ir istorinės realijos, geografinės realijos, folkloro ir mitologijos realijos. Kadangi šios teminės grupės apima kelias potemes ir aprėpia įvairių sričių realijas, šiame straipsnyje remsimės šių keturių dalių skirstymu.

Pripažinę, kad vertimas yra sisteminė tarpkalbinė ir tarpkultūrinė komunikacija, šiuolaikiniai vertimo teoretikai ir tyrėjai (Chesterman, 1997; Davies, 2003; ir kt.) atsisako leksinių vienetų kalbinio deficito, kalbinio ekvivalentiškumo problemos nagrinėjimo ir stengiasi nustatyti realijų, taip pat ir kitų mikrostruktūrinių teksto vienetų, vertimo strategijas ir sprendimus, kurie leistų atskleisti kūrinio visumą, kitos kultūros vaizdą ir savitumą, kad vertimo skaitytojai geriau pažintų svetimą kultūrą, plėstų kultūrinį akiratį. (Leonavičienė, 2014a, p. 105).

Vieną sistemiškesnių vertimo reiškinių klasifikacijų aprašė Andrew Chestermanas. Analizuodamas įvairių lygmenų vertimo reiškinius A. Chestermanas aptaria 30 vertimo būdų, kurie po dešimt priskiriami kuriai nors vienai iš trijų vertimo strategijų. Vertimo strategiją traduktologas įvardija kaip vertimo problemų sprendimo būdą (Chesterman, 1997, p. 89) ir skiria šias strategijas: 1) formos keitimo arba sintaksinę vertimo strategiją, 2) semantinę vertimo strategiją, 3) pragmatinę vertimo strategiją, kuri siejama su originalo informacijos pateikimu. Anot A. Chestermano, pragmatinė strategija apima

didesnius pokyčius ir neretai lemia tiek sintaksinių, tiek semantinių vertimo būdų taikymą. Sintaksinė strategija, kaip rašo A. Chestermanas, siejama su formos pakeitimu, semantinė – su reikšmės transformacijomis, o taikant pragmatinę vertimo strategiją keičiama informacija, atsižvelgus į vertimo skaitytojus, jų sociokultūrinius lūkesčius ir kt.

Strategijai, *kuria keičiama forma*, A. Chestermanas priskiria šiuos vertimo būdus: 1) tiesioginį vertimą (angl. *literal translation*), 2) perkėlimą arba kalnę (angl. *loan, calque*), 3) transpoziciją (angl. *transposition*), 4) vieneto pakeitimą (angl. *unit shift*), 5) frazės struktūros pokyčius (angl. *phrase structure change*), 6) sakinio struktūros pokyčius (angl. *sentence structure change*), 7) sakinio dalies struktūros pokyčius (angl. *clause structure change*), 8) kohezijos pokyčius (angl. *cohesion change*), 9) kalbos lygmens pokyčius (angl. *level shift*), 10) retorinių ypatumų, schemos pokyčius (angl. *scheme change*) (Chesterman, 1997, p. 94–101).

Kitai, *semantinei vertimo strategijai* A. Chestermanas priskiria šiuos vertimo būdus: 1) sinonimo parinkimą (angl. *synonymy*), 2) antonimo parinkimą (angl. *antonymy*), 3) hiponimo keitimą hiperonimu ar atvirkščiai (angl. *hyponymy*), 4) konversiją (angl. *converses*), 5) abstrakcijos lygio keitimą (angl. *abstraction change*), 6) semantinės distribucijos keitimą (angl. *distribution change*), 7) emfazės pakeitimą (angl. *emphasis change*), 8) parafrazę (angl. *paraphrase*), 9) pakeitimą (angl. *trope change*), 10) kitus semantinius pakeitimus (angl. *other semantic changes*).

Kaip teigia minimas vertimo tyrėjas, *pragmatinė vertimo strategija* taikoma atsižvelgus į iš anksto numatytą vertimo tikslą, kuris, savo ruožtu, taip pat lemia semantinės ir sintaksinės arba formos keitimo strategijų taikymą. Į pragmatinę strategiją įeina šie vertimo būdai: 1) kultūrinis filtravimas (angl. *cultural filtering*), kai priimant vertimo sprendimus orientuojamasi į savinimą (angl. *domestication*) arba svetinimą (angl. *foreignization*), 2) eksplicitinis vertimas (angl. *explicitness change*), 3) informacijos pakeitimas (angl. *information change*), kai tekste pridedama reikalinga informacija arba praleidžiama (angl. *omission*), 4) tarpasmeninio santykio pokyčiai (angl. *interpersonal change*), 5) kalbos akto pokyčiai (angl. *illocutionary change*), 6) koherencijos perteikimo pakeitimas (angl. *coherence change*), 7) dalinis vertimas (angl. *partial translation*), 8) vertėjo matomumo verčiant pokyčiai

(angl. *visibility change*), 9) redagavimas (angl. *transediting*) ir 10) kiti pragmatiniai pakeitimai (angl. *other pragmatic changes*).

Kaip matyti, A. Chestermano aprašytos vertimo strategijos tinka įvairių lygmenų vertimo reiškiniams analizuoti, todėl nagrinėdamos tiriamosios medžiagos kultūrinės realijas remsimės šio vertimo tyrėjo vertimo strategijomis ir vertimo būdais.

Kultūrinių realijų vartojimas R. Gavelio „Vilniaus pokeryje“

Išnagrinėjus R. Gavelio „Vilniaus pokerį“, rastos 334 kultūrinės realijos. Siekiant nustatyti teminį kultūrinių realijų pasiskirstymą, visi pavyzdžiai buvo suskirstyti į keturias temines grupes (žr. 1 lentelę). Gauti realijų kiekybinio vartojimo duomenys rodo, kad daugiausia kultūrinių realijų (40 proc. visų surinktų pavyzdžių) priklauso socialinės, politinės ir istorinės tematikos realijoms. Antrą pagal dažnį grupę (31 proc. pavyzdžių) sudaro folkloro ir mitologijos realijos, trečią – buitines realijos (28 proc. visų pavyzdžių) ir ketvirtą, pačią mažiausią grupę – geografinės realijos (1 proc. visų pavyzdžių). Šie kiekybiniai duomenys leidžia teigti, kad analizuojamame R. Gavelio kūrinyje aiškiai vyrauja socialinės, politinės ir istorinės tematikos kultūrinės realijos, kurios atspindi autoriaus aprašomojo sovietinio laikotarpio Vilniaus ir pokario metų Lietuvos tikrovę.

1 lentelė

R. Gavelio „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realijų vartojimas

Eil. Nr.	Teminė kultūrinių realijų grupė	Realijų pavyzdžių skaičius	Realijų pavyzdžių skaičius procentais
1.	Socialinės, politinės ir istorinės realijos	135	40 proc.
2.	Folkloro ir mitologijos realijos	102	31 proc.
3.	Buities realijos	93	28 proc.
4.	Geografinės realijos	4	1 proc.
Bendras pavyzdžių skaičius		334	100 proc.

Surinktos tiriamosios medžiagos socialinės, politinės ir istorinės realijos žymi realius istorinius ir socialinius ženklus, kurių buvimas romane, kaip teigia Inga

Stepukonienė, „liudija vaizduojamą realų Vilnių.“ (2016, p. 8). Šios tematikos realijos dažniausiai referuoja sovietinio laikotarpio politinių ir visuomeninių įstaigų, organizacijų, judėjimų, veiklų, veikėjų, švietimo įstaigų, laipsnių, profesijų pavadinimus ir kt. Literatūrologė J. Čerškutė rašo: „Apskritai Gavelio kūrybinė trajektorija ir likimas yra neatsiejami nuo politinių, socialinių ir kultūrinių Lietuvos pokyčių“ (2014, p. 6). Pateiksime kelis aptariamąs tematikos kultūrinių realijų pavyzdžius:

- (1) Buvo **komjaunimo sekretorius**, dar studijuodamas įstojo į **KP**. (p. 370)¹
- (2) Ne todėl nugalabysim, kad jis **stribas**. (p. 279)
- (3) Laisvos vietos paslaptinai dingdavo, vos jis prisitardavo prie **kadru skyriaus** durų. (p. 80)
- (4) Civiliai apsirengę **enkavėdistai** apsimetė, kad niekui nieko nenutiko. (p. 232)
- (5) Jūsiškiai supykde ištaškė **milicija**. (p. 415)
- (6) Nužiūrėsiu jo numerį ir apskūsiu jį **autoinspekcijai**. (p. 428)

Sovietinę „Vilniaus pokerio“ aplinką ir jauseną, kartu su kitomis autoriui būdingomis meninėmis priemonėmis, padeda atskleisti kultūrinės realijos *komjaunimo sekretorius*, *stribas*, komunistų partija – *KP*, *kadru skyrius*, *enkavėdistai*, *milicija*, *autoinspekcija* (1–6 pavyzdžiai) ir daug kitų. Jos nukelia skaitytoją į konkretų socialinį politinį Lietuvos laikotarpį ir padeda sukurti vietinį sociokultūrinį koloritą.

Antroji pagal dažnį kultūrinių realijų grupė – folkloro ir mitologijos tematikos realijos, kurios vartojamos apie 1,3 karto rečiau nei socialinės, politinės ir istorinės realijos. Folkloro ir mitologijos realijos implikuoja senąją lietuvių kultūrą, tautinę tapatybę ir referuoja praeities apeigas, reiškinius, baltų religijos žynius, folkloro veikėjus ir mitologines būtybes. „Būtent per šias išgalvotas, bet tvirtai tautosakoje ir pačioje žmonių sąmonėje įsitvirtinusias mitines būtybes atsiskleidžia visos žmonių baimės, noras paaiškinti jiems

¹ Visų pavyzdžių kultūrinės realijos pajuodintos straipsnio autorių.

nesuprantamus būties reiškinius, gyvenimo ir mirties suvokimas, papročiai, bendriausios pažiūros į aplinkinį pasaulį ir t. t.“ (Gimževskienė, 2018, p. 16). Šią mintį papildo Odetos Žukauskienės teiginys, kad „tautos kultūrinį išskirtinumą paprastai išreiškia ilgaamžiai simboliai, herojai, ritualai ar mitai. Kultūrinė tapatybė paprastai grindžiama mitais, kurie veikia ir pačią bendruomenių istoriją (institucinę, socialinę ir fizinę aplinką), ir jos normų bei vertybių sistemas. Ir nors tapatybės sąryšis su mitais atskleidžia, kad sąmoningai sukurta ir kolektyvinėje atmintyje išsaugota tapatybė turi šiek tiek pramano bruožų, tačiau kaip tik dėl to ji įgyja ypatingų galių.“ (2014, p. 51). Palyginti dažnai romane pasitaikančios folkloro ir mitologijos kultūrinės realijos padeda atskleisti individo ir tautos unikalumą, tapatybę, kolektyvinę lietuvių pasaulėjautą, pasaulėvaizdį ir sukuria tam tikrą priešpriešą sovietinio laikotarpio kultūrinėms realijoms. Pateiksime kelis tiriamosios medžiagos folkloro ir mitologijos teminės grupės realijų pavyzdžius, kuriais pavadinami *basiliskas*, pagonių tikėjimo dievybė *žaltys*, *užkeikimai*, *laumės* ir *slogučiai*:

(7) Isteriškai ieškojau žinių apie Vilniaus **basiliską** – deja, bergždžiai. (p. 70)

(8) Mąstymas, teigias, kad upė ir **žaltys** turi bendrą sielą, nes abu rangosi, kad tyloje slypi visi pasaulio garsai, nuveikia daugiau negu protingiausios pasaulio teorijos. (p. 184)

(9) Ji nešnyptauja kaip kiti, o sakytum taria slaptus **užkeikimus** – juos moka vien tikros **laumės**. (p. 73)

(10) **Slogučiai**, – sako mama. – Gyvena giraitėj, už Giedraičių namo, o vakarais ieško neklauzadų vaikų. (p. 30)

Skirtingų laikotarpių Lietuvos istorinį ir kultūrinį kontekstą padeda perteikti ir buitės tematikos kultūrinės realijos, sudarančios trečią pagal vartojimo dažnį pavyzdžių grupę (žr. 1 lentelę). Jos reiškia maisto, drabužių, namų apyvokos daiktų, padargų, transporto priemonių, būstų, baldų ir kitus su žmonių buitimi susijusius pavadinimus, pavyzdžiui,

(11) Kad prieinu prie **sodo namelio**, kuriame be jėgų tysau aš pats. (p. 314)

(12) **Trobos** vidų, rodės, dekoravo dailininkas minimalistas: stalas, kėdės, lentynėlė. (p. 392)

(13) Juk išaugo ten, kur tūlas temato patriarchališkas vertybes, **šulinius su svirtimis**, geltonkases tyras lietuvaites, kaimo išminčius bei kitokią pseudotautinę mišrainę. (p. 164)

Kiekybiškai pačia mažiausia tiriamųjų pavyzdžių grupė galima laikyti geografines realijas, kurios sudaro 1 proc. visų nagrinėjamų pavyzdžių. Kaip minėta teorinėje dalyje, šios kultūrinės realijos gali reikšti klimato ypatumus, vėjus, reljefo specifiką, žymėti vienai ar kitai geografinei aplinkai būdingus augalus ir gyvūnus, ir kt. Nors šią realijų grupę sudaro keli teminiai pogrupiai, tiriamojoje medžiagoje buvo rastos tik klimato temos kultūrinės realijos. Pacituosime kelis pavyzdžius:

(14) Ten šviečia **bobų vasaros** saulė, po šaligatvį striksi žvirbliai. (p. 308)

(15) Jau tikras ruduo, o tądien soduose tvyrojo nuostabi **bobų vasara**; <...> (p. 442)

Kaip rodo straipsnyje cituoti pavyzdžiai ir kiekybiniai realijų vartojimo duomenys, R. Gavelio „Vilniaus pokeriui“ itin būdingos kultūrinės realijos. Jos referuoja unikalius ekstralingvistinius reiškinius, asmenų pareigas, daiktus ir padeda perteikti kultūrinę kūrinio savastį bei atskleisti individualų rašytojo stilių. Kultūrinių realijų reikšmės papildo daugiasluoksnę semantinę kūrinio visumą ir atlieka svarbų vaidmenį platesniame kūrinio kontekste. Šie specifiniai teksto vienetai neretai tampa tikru iššūkiu ir kultūriniu kliuviniu vertėjams. Norėdami išsamiau ištirti šios rūšies kultūrinių reikšmių vertimo specifiką, toliau straipsnyje nagrinėsime „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realijų vertimą į anglų ir prancūzų kalbas.

Tiriamosios medžiagos kultūrinių realijų vertimas į anglų ir prancūzų kalbas

Išnagrinėjus R. Gavelio „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realijų vertimą į anglų ir prancūzų kalbas pagal A. Chestermano aprašytas strategijas, nustatyti devyni kultūrinių realijų vertimo būdai. Iš semantinei A. Chestermano vertimo strategijai priskiriamų vertimo būdų vertėjai taikė sinonimo parinkimą, abstrakcijos lygio keitimą, pakeitimą ir parafrazę. Iš pragmatinės vertimo

strategijos vertimo būdų – eksplicitinį vertimą ir praleidimą, iš sintaksinės arba formos pakeitimo strategijos – tiesioginį vertimą, perkėlimą ir transpoziciją. Kiekvieno vertimo būdo duomenys pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė

R. Gavelio „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realijų vertimas į anglų ir prancūzų kalbas

Eil. Nr.	Vertimo strategijos ir būdai	Vertimas į anglų kalbą		Vertimas į prancūzų kalbą	
		Pavyzdžių skaičius	Pavyzdžių skaičius procentais	Pavyzdžių skaičius	Pavyzdžių skaičius procentais
Semantinė vertimo strategija					
1.	Sinonimo parinkimas	97	29 proc.	78	23,4 proc.
2.	Abstrakcijos lygio keitimas	11	3,3 proc.	23	6,9 proc.
3.	Pakeitimas	8	2,4 proc.	29	8,7 proc.
4.	Parafrazė	9	2,7 proc.	31	9,3 proc.
Pragmatinė vertimo strategija					
5.	Eksplicitinis vertimas	32	9,6 proc.	30	9 proc.
6.	Praleidimas	0	0 proc.	21	6,3 proc.
Sintaksinė arba formos pakeitimo strategija					
7.	Tiesioginis vertimas	142	42,5 proc.	104	31,1 proc.
8.	Perkėlimas	34	10,2 proc.	11	3,3 proc.
9.	Transpozicija	1	0,3 proc.	7	2 proc.
Bendras pavyzdžių skaičius		334	100 proc.	334	100 proc.

Analizuojant lentelėje pateiktus kultūrinių realijų vertimo duomenis matyti, kad vyraujančiais anglų ir prancūzų kalbų vertimų būdais galima laikyti tiesioginį vertimą (anglų kalbos vertime jis sudaro 42,5 proc. visų vertimo atvejų, prancūzų – 31,1 proc.) ir sinonimo parinkimą (anglų kalbos vertime šis būdas sudaro 29 proc. visų realijų vertimo atvejų, prancūzų kalbos vertime – 23,4 proc.). Šių dažniausių vertimo būdų kiekybiniai duomenys prancūzų kalbos vertime yra kiek mažesni, nes, skirtingai nuo anglų kalbos vertimo, prancūzų kalbos vertimas pasižymi įvairesniu vertimo būdų pasiskirstymu, pavyzdžiui, prancūzų kalbos vertime pakeitimas taikomas 3,6 kartais dažniau nei anglų kalbos vertime, parafrazė – 3,4 kartus dažniau, transpozicija –

7 kartus dažniau, abstrakcijos lygio keitimas – 2 kartus dažniau ir kt. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad anglų kalbos vertime nebuvo rasta nė vieno praleidimo atvejo, o prancūzų vertime užfiksuota 21 praleista kultūrinė realija. Tiesa, eksplisitinio perteikimo kiekybinis pasirinkimas panašus abiejuose vertimuose (anglų kalbos vertime – 32 atvejai, prancūzų kalbos – 30 atvejų), tik kultūrinių realijų perkėlimas anglų kalbos vertime taikytas 3 kartus dažniau nei prancūzų vertime. Pateikus kiekybinius vertimų duomenis kyla klausimas, ką šie duomenys atskleidžia ir kuo grindžiamas vienas ar kitas vertėjo sprendimas. Visa tai aptarsime tolesniuose skyreliuose.

Tiesioginis vertimas

Tiesioginiu vertimu (angl. *literal translation*) A. Chestermanas laiko tokį vertimo būdą, kai teksto vienetas verčiamas tiesiogiai ir kai šis vertimas aiškiai suprantamas skaitytojams (1997, p. 94). Kaip buvo minėta, tiesioginis vertimas sudaro beveik trečdalį visų kultūrinių realijų vertimo į prancūzų kalbą pavyzdžių ir beveik pusę visų vertimo atvejų į anglų kalbą. Pateiksime kelis tiriamosios medžiagos pavyzdžius:

(16) Gaminame tokius visų mėgstamus saldinius – „**Paukščių pienas**“. (p. 198)

We manufacture this candy that everyone likes, called „**Bird's Milk**“ (p. 167)

„**Le lait d'oiseau**“ est une sorte de friandise que nous fabriquons et que tout le monde adore. (p. 214)

(17) **Vilniaus basiliskas** tebetūno savo irštvoje. (p. 271)

The Basilisk of Vilnius is still hiding in its lair. (p. 228)

<...> **le basilic de Vilnius** est toujours terré dans sa tanière;

<..> (p. 290)

(18) Vienas pirmųjų Vilniaus **kolektyvinių sodų**. (p. 309)

One of the first **collective gardens** in Vilnius. (p. 260)

L'une des premières **des jardins collectifs** de Vilnius. (p. 329)

Kaip rodo cituoti pavyzdžiai, taikydami tiesioginį vertimo būdą vertėjai renkasi kalkinį vertimą į anglų ir prancūzų kalbas (16–18 pavyzdžiai). Šiais atvejais išlaikoma semantinė realijų prasmė, tačiau išnyksta realijomis implikuojamos kontekstinės asociacijos ir kultūriškai įprasminotos emocinės konotacijos, kurių

negali suprasti kitą kognityvinę patirtį turintys vertimo kultūros skaitytojai. Vertinant aptariamų kultūrinių realijų vertimą vertimo mokslo požiūriu galima teigti, kad abi vertėjos motyvuotai ir pagrįstai taikė tiesioginį vertimą ir perteikė pagrindinę realijomis referuojamą informaciją. Tai patvirtina žinomą vertimo mokslo aksiomą, kad absoliuti tarpkalbinė ir tarpkultūrinė meninė komunikacija yra neįmanoma, bet veiksminga komunikacija išties galima.

Lyginant tiesioginio vertimo būdo taikymo atvejus abiejuose tiriamuosiuose vertimuose pastebėta, kad šis vertimo būdas maždaug 1,4 karto dažniau taikomas verčiant į anglų kalbą nei į prancūzų kalbą. Didesnis tiesioginio vertimo būdo atvejų skaičius anglų kalbos vertime rodo vertėjos nuostatą siekti tikslesnės kultūrinės transpozicijos nei prancūzų kalbos vertime.

Sinonimo parinkimas

Remiantis A. Chestermano vertimo būdų samprata, sinoniminiu vertimu (angl. *synonymy*) laikomas kultūrinės realijos atitikmens parinkimas, kai vertimo kultūroje nėra originale paminėto daikto, reiškinių ar kt. Sinoniminis kultūrinės realijos vertimas, kurį M. Bakeris vadina *kultūrine substitucija* (angl. *cultural substitution*, 1992), E. E. Davies – *lokalizacija* (angl. *localization*, 2003), P. Newmarkas – *kultūriniu atitikmeniu* (angl. *cultural equivalent*, 1998), leidžia aktualizuoti realiją vertimo kultūroje ir pateikti ją skaitytojams žinomu pavadinimu, pavyzdžiui,

(19) Taip, juk dabar pati **bobų vasara**. (p. 309)
Yes, it's the height of **Indian summer** now. (p. 260)
Oui, c'est vrai, nous sommes au cœur de **l'été indien**. (p. 329–330)

(20) Ji nešnypštauja kaip kiti, o sakytum taria slaptus **užkeikimus** – juos moka tikros **laumės**. (p. 73)
She doesn't hiss like others do; you'd think she's uttering **secret curses** – only genuine **fairies** know them. (p. 60)
Son murmure ne siffle pas, comme c'est souvent le cas, non, on dirait qu'elle récite **les formules magiques**, que seules **les fées** connaissent. (p. 79)

(21) Tingūs voratinkliai – **laumių** plaukai – plūduriavo ramioje dangaus jūroje. (p. 37)

Lazy cobwebs–**witch’s** hair–floated in the calm sea of the sky.
(p. 30)

De pesantes toiles d’araignées, des cheveux de **sorcière**,
flottaient patiemment dans l’océan céleste, au-dessus de nous.
(p. 42)

(22) Laisvos vietos paslaptinai dingdavo, vos jis
prisiartindavo prie **kadru skyriaus** durų. (p. 80)

Openings would misteriously dissapear as soon as he approach
the personnel department door. (p. 66)

Les postes vacants trouvaient preneur dès qu’il approchait **du
bureau des ressources humaines**. (p. 87)

Cituoti ir kiti tiriamosios medžiagos kultūrinių realijų sinoniminio vertimo pavyzdžiai rodo vertėjų siekį pašalinti kultūrinį kliuvinį arba, kaip pasakytų F. Schleiermachers, „atvesti autorių pas skaitytoją.“ (1985, p. 299). Įgyvendinant šį tikslą kultūrinė realija aktualizuojama vertimo kultūros sinoniminiu atitikmeniu ir priartinama prie vertimo skaitytojų kultūrinio pažinimo ir lūkesčių. Taip *bobų vasara* anglų ir prancūzų vertimuose sinonimiškai verčiama *Indian summer* ir *l’été indien*, *laumės* vienur verčiamos *fairies* ir *les fées*, kitur – *witch* ir *sorcière*, *užkeikimai* – *secret curses* ir *les formules magiques*, *kadru skyrius* – *the personnel department* ir *le bureau des ressources humaines*. Tiriamojoje medžiagoje rasta ir kitų sinoniminio vertimo pavyzdžių, kai *troškinti kopūstai* verčiami *reeking of boiled cabbage* ir *la choucroute*, *vienkiemis* – *a farm* ir *une ferme isolée*, *troba* – *the cottage* ir *la maison*, *naminė* – *the hooch* ir *l’eau-de-vie* ir kt. Nors pateikti pavyzdžiai liudija gana panašius anglų ir prancūzų vertėjų sprendimus, tačiau lyginamoji kultūrinių realijų vertimo analizė atskleidė, kad sinoniminį vertimo būdą 1,2 karto dažniau rinkosi anglų kalbos vertėja (žr. 2 lentelę).

Kaip rodo surinkti tiriamosios medžiagos pavyzdžiai, vienas svarbiausių sinonimo požymių yra „jų tarpusavio pakeičiamumas: tam tikruose kontekstuose vieną sinonimą galima pakeisti kitu, iš esmės neiškreipiant pasakymo prasmės“ (Pažūsis, Maskaliūnienė, Darbutaitė et al., 2014, p. 98). Analizuojant tiriamąją medžiagą kyla klausimas, ar visada vertėjui lengva rasti kultūrinės realijos kontekstinį sinonimą? Lyginant R. Gavelio kūrinio vertimus verta prisiminti garsųjį Umberto Eco teiginį, kad skirtingose kalbose ir kultūrose „referencinis ekvivalentiškumas“ dažnai „nesutampa su konotaciniu ekvivalentiškumu“ (2007), todėl vertėjo pasirinktas vienas ar kitas kultūrinės

realijos sinonimas vertimo skaitytojų sąmonėje gali sukelti kitas asociacijas nei originalo skaitytojams. Nors tiriamojoje medžiagoje sinoniminio vertimo netikslumų nepastebėta, akivaizdu, kad vertėjų pasirinkti sinoniminio vertimo atvejai implikuoja anglakalbiams ir prancūzakalbiams skaitytojams kitas kultūrinės asociacijas, kaip ir tiesioginio vertimo atveju.

Eksplisitinis vertimas

Tada, kai kultūrinių realijų neįmanoma išversti tiesiogiai ar sinonimu, vertėjai ieško kitų sprendimų, iš kurių dažnesnis – eksplisitinis vertimo būdas (angl. *explicitness change*). Apie tai, kad šis vertimo būdas ypač dažnai taikomas verčiant realijas, rašoma „Vertimo studijų žodyne“ (Pažūsis, Maskaliūnienė, Darbutaitė et al., 2014, p. 37). Eksplisitinį vertimo būdą A. Chestermanas priskiria pragmatinei vertimo strategijai ir teigia, kad jis taikomas tuo atveju, kai verčiant vieną ar kitą teksto vienetą pateikiama papildoma informacija. Eksplisitinį vertimą, kai tekste įvardijamos kultūrinė realija implikuojamos asociacijos, E. E. Davies (2003) vadina *pridėjimu* (angl. *addition*), J. F. Aixela (1997) – *intratekstiniu paaiškinimu* (angl. *intratextual gloss*). Kad ir kuriuo terminu pavadintume eksplisitinį vertimą, jis leidžia vertėjui atskleisti svetimos kultūros ypatumus, supažindinti vertimo skaitytojus su originalo kultūrinėmis reikšmėmis. Kadangi originalo ir vertimo skaitytojų „sociokultūrinė, istorinė, geografinė patirtis yra skirtinga, nevienodas skaitytojų bendras sisteminis kultūrinis žinojimas“ (Leonavičienė, 2014a, p. 109), vertimuose prasminga atskleisti kultūrinės teksto reikšmes, kad jos atvertų kitos kultūros, kaip teigia Mariane Lederer, pažinimo duris (1994, p. 123). Dėl šios priežasties, kultūrinės realijos gali būti trumpai pristatomos tekste taikant vidinę adaptaciją arba pasirinkus išorinę adaptaciją, kai realija pristatoma išnašose, nuorodose, pastabose ar kitur.

Analizuojant tiriamosios medžiagos vertimo duomenis (žr. 2 lentelę) matyti, kad abiejuose vertimuose vertėjos panašiai taiko eksplisitinį vertimo būdą: anglų kalbos vertime eksplisitiškai verstos 32 kultūrinės realijos, t. y. 9,6 proc. visų realijų pavyzdžių, prancūzų vertime – 30 realijų, t. y. 9 proc. pavyzdžių. Tiesa, abi „Vilniaus pokerio“ vertėjos šį vertimo būdą taiko skirtingose kūrinio vietose, ir tai rodo, kad eksplisitinis vertimas pasirenkamas

priklausomai nuo originalo ir vertimo kultūrų kontaktų, sisteminio kultūrinio pažinimo, vertimo tradicijų ir kt. Pateiksime kelis eksplisitinio vertimo pavyzdžius:

(23) Jo „Opelį“ sutraiškė senas sukiaužęs „**Mazas**“ be jokio numerio. (p. 58)

His Opel was smashed by a run-down old **MAZ truck** without a license plate. (p. 48)

(24) Pusė Lietuvos laukė iš „**Žalgirio**“ lemiamo žingsnio, Martynas šokčiojo ant kėdės sulig kiekvienu metimu, o ekrane dėjosi begal įprasti dalykai, juos buvo galima iš anksto numatyti. (p. 205)

Half of Lithuania was waiting for a crucial move on the part of **the Zalgiris team**; Martynas jumped up and down in his chair with every shot, while completely unexceptional things were happening on screen. (p. 172)

La moitié du pays attendait une action décisive de la part du **BC Žalgiris**, et Martynas sursautait à chaque lancer alors qu'il ne se passait rien de bien excitant. (p. 221)

(25) Visiems jiems sumanytas apibendrintas pavadinimas – **pribaltai**. (p. 365)

The name of their concocted generalization for all of them is **pribalt**, **the people by the Baltic**. (p. 305)

(26) Vienintelis turi **Vyčio kryžių**, bet nė kiek nesipuikuoja, prisiseiga tik **Vasario šešioliktą**. (p. 177)

Il est le seul à avoir **la Grand-Croix de l'Ordre de Vytyis**, mais il ne s'en enorgueillit pas – il ne la met que **le jour de l'indépendance, le 16 février**. (p. 192)

(27) Ant kalno mū-ūhrai, joja lētū-ūviai!

Ant kalno mū-ūhrai, joja lētū-ūviai!

Jo-oja Jo-oja lētūvaičiai,

Ne-eša ne-eša **va-anykaitį!**... (p. 159)

Ride Lithu-uanians, up the castle hill,

Ride Lithu-uanians, up the castle hill,

Ri-i-ide on, ri-i-ide one, Lith-thu-uanians

Car-r-ry on, car-r-ry on, **wreaths of glory!**... (p. 133)

Voici les chevaliers lituaniens qui remontent la coline du château !

Voici les chevaliers lituaniens qui remontent la coline du château !

Chevauchent, chevauchent les Lituaniens

La couronne de la gloire à la main ! (p. 171)

Siekdamos, kad anglakalbiai ir prancūzakalbiai skaitytojai suprastų tekstą ir jo

kultūrinę informaciją, vertėjos taikė eksplacitinį vertimą, t. y. informaciją perteikė teksto viduje vienu ar keliais papildomais žodžiais: „Mazą“ vertė *MAZ truck* (23 pavyzdys), „Žalgirį“ – *the Zalgiris team* ir *BC Žalgiris* (24 pavyzdys), *Vyčio kryžių* – *la Grand-Croix de l’Ordre de Vytyis* (26 pavyzdys), *Vasario šešioliktą* – *le jour de l’indépendance, le 16 février* (26 pavyzdys), *vainikaitį* – *wreaths of glory* ir *la couronne de la gloire* (27 pavyzdys) ir kt. Analizuojant visus eksplacitinio vertimo pavyzdžius anglų ir prancūzų kalbomis pastebėta, kad kultūrinėmis realijomis implikuojamas asociacijas abi vertėjos perteikė „Vilniaus pokerio“ tekste, o ne teksto išorėje, pavyzdžiui, išnašose. Taip vertėjos siekė teksto homogeniškumo ir nenorėjo blaškyti skaitytojų dėmesio pastabomis išnašose. Tiesa, visoje tiriamojoje medžiagoje pasitaikė vienintelis pavyzdys, kai kultūrinė realija buvo paaiškinta tekste ir išskirta kursyvu: *pribaltai* – *pribalt*, *the people by the Baltic* (25 pavyzdys).

Perkėlimas

Ketvirtasis pagal dažnį kultūrinių realijų vertimo būdas yra perkėlimas (angl. *loan, calque*). Pasirinkus šį būdą, išsaugoma autentiška kultūrinė realija. Vertimo tyrėja E. E. Davies (2003) šią strategiją vadina *išsaugojimu* (angl. *preservation*), J. F. Aixelá (1996) – *pakartojimu* (angl. *repetition*), P. Newmarkas (1988) – *perkėlimu* (angl. *transference*). P. Newmarkas teigia, kad kultūrinę reikšmę turintys žodžiai daugiausia perkeliama siekiant suteikti vietinio kolorito ir priartinti skaitytoją prie originalo (Newmark, 1998, p. 82). Tai matyti ir nagrinėjant tiriamosios medžiagos kultūrinių realijų pavyzdžius. Pateiksime kelis iš jų:

(28) O raganius Vargalys nekreipė į žmones nė menkiausio dėmesio, jam terūpėjo dvasios ir pinigų sistema, sako, vien jo dėka **litas** buvo toks tvirtas; <...> (p. 450)

And the sorcerer Vargalys didn't pay the slightest attention to people, all he was concerned with was the spiritual and monetary system, they say it was thanks to him alone **the litas** was so stable; <...> (p. 376)

Quand au sorcier, Vargalys père, il n'accordait pas la moindre attention aux gens : tout ce qui l'intéressait c'étaient les esprits et le système monétaire. On affirme que c'était grâce à lui si **le litas** était aussi fort ; <...> (p. 464)

(29) Lyg iš po žemių išnirę, prie šaligatvio tingiai rašliaužė keturi valstybiniai **ZIL'ai** neperšaunamais stiklais (iš kur Vilniuje **ZIL'ai**? Žinoma, čia *išvirksčias* miestas), iš jų ėmė ropštis senyvi skrybėlėti vyrai. (p. 192–193)

As if emerging from underground, four government **ZILs** with bulletproof glass lazily rolled up to sidewalk (how could there be **ZILs** in Vilnius? Of course, this is an inverted city); elderly men in hats began to clamber out of them. (p. 162)

(30) Juoda „**Volga**“ sunkiai, nenorom persiropštė per kalniuką prie Banių namelio. (p. 422)

A black **Volga** reluctantly crawled up the small hill to the Banys cottage. (p. 353)

Une **Volga** noire roulait lentement en direction de la maison des Banys. (p. 434)

(31) Aš tebesu **tuteiša**, niekas kitas. (p. 468)

I'm, still **a tuteiša**, nothing more. (p. 392)

Cituotuose pavyzdžiuose vertėjos į anglų ir prancūzų kalbas perkelia originalo kultūrinės realijas: piniginis vienetas *litas* verčiamas *the litas* ir *le litas* (28 pavyzdys), *tuteiša* – *a tuteiša* (31 pavyzdys), perkeliamos ir sovietinės tikrovės kultūrinės realijos „*Volga*“ ir *ZIL'as*, kurios padeda atskleisti aprašomojo laikotarpio istorinį ir socialinį kontekstą (29–30 pavyzdžiai). Palyginus perkėlimo atvejų skaičių anglų ir prancūzų kalbų vertimuose matyti, kad anglų kalbos vertime šis vertimo būdas taikomas 3 kartus dažniau nei prancūzų vertime (anglų kalbos vertime rasti 34 atvejai, prancūzų vertime – 11 atvejų). Be to, iš visų kultūrinių realijų perkėlimo atvejų, trys anglų kalbos vertimo pavyzdžiai buvo tipografiškai žymėti siekiant atkreipti vertimo skaitytojų dėmesį į originalo kultūrą, jos išskirtinumą (trys iš jų cituojami 41 ir 42 pavyzdžiuose).

Lyginamoji tiriamosios medžiagos kultūrinių realijų perkėlimo analizė rodo, kad šis vertimo būdas leidžia atskleisti originalo kultūros savitumą, vietinį koloritą ir suteikia vertimui tam tikro egzotiškumo. Apie tai rašo literatūrologė Milda Danytė. Ji teigia, kad perkeltos realijos, kaip ir kiti kultūrinę reikšmę turintys svetimžodžiai, suteikia kūriniui malonaus egzotiškumo ir nesvarbu, ar skaitytojas juos supranta, ar nesupranta (2008, p. 53–55). Žinoma, vertėjai turėtų apdairiai taikyti kultūrinių realijų perkėlimą, kad vertime neatsirastų per daug nesuprantamų leksinių vienetų ir neapsunkintų skaitymo. Taip neatsitiko analizuojamuose vertimuose, kuriuose kultūrinių realijų perkėlimas sudaro

nedidelę dalį realiųjų vertimo atvejų: anglų kalbos vertime – 10,2 proc. visų realiųjų vertimo pavyzdžių, prancūzų kalbos vertime – 3,3 proc. visų realiųjų vertimo atvejų.

Parafrazė

Kiek mažesnę už perkėlimą vertimo pavyzdžių grupę sudaro kultūrinių realiųjų parafrazė (angl. *paraphrase*). Tai vertimo būdas, kuriuo panaikinama originalo kultūrinė realija, o jos kontekstinė reikšmė nusakoma kitais žodžiais. Pasak A. Chestermano, parafrazė laikytina itin laisvu vertimo būdu, nes ja neperteikiami verčiamo vieneto semantiniai komponentai, o siekiama atskleisti didesnio teksto vieneto, pavyzdžiui, sakinio, prasmę (1997, p. 104). Išnagrinėjus tiriamąją medžiagą pastebėta, kad šis vertimo būdas 3,4 kartus dažniau buvo taikytas „Vilniaus pokerio“ vertime į prancūzų kalbą (anglų kalbos vertime rasti 9 pavyzdžiai, prancūzų – 31 pavyzdys). Pateiksime kelis atvejus:

(32) *Dabar sėdžiu „Narutyje“, kone žiaugčioju nuo prisvilusių kopūstų kvapo ir stengiuosi permušti jį **degtine**.* (p. 151)
*Maintenant, je suis attablé ici. L'odeur de la choucroute trop cuite me donne la nausée. J'essaie de la surmonter en m'enfilant **verre sur verre**.* (p. 163)

(33) <...> né nežinau, kas esu – **tuteiša**, ir tiek, nors galvoju lietuviškai. (p. 437)
Je ne sais même pas qui je suis. « **Une fille du pays** » et c'est tout, bien que je pense en lituanien. (p. 450)

(34) O **ūkinėj** grumdosi tiršta eilutė – pardavinėja vokiškas virtuvės staltieses: su visokiais vaisiais ir kumpiais, ir prieskoniais, ir kitokiais spalvingais skanėstais <...> (p. 442)
Des gens s'agglutinent devant **le magasin des articles ménagers** : ils ont eu un arrivage de nappes allemandes aux imprimés de fruits, de bacon, d'épices et autres gourmandises. (p. 455)

(35) <...> Bezrečjė buvo Lenkijoje, o Vargaliais prasidėjo Lietuva – Dieve mano, vienas juokas, mes niekad nebuvom lenkai, **tuteišy, tuteišy**, kartojo vyreliai ir tada, po pirmojo karo, kai Antantės inspektoriai tikrino administracinę liniją. (p. 445)
Bezriečjė était du côté polonais tandis que le pavillon des Vargalys marquait le début du territoire lituanien ; Seigneur, quelle absurdité. Nous n'avons jamais été de vrais Polonais. «

Les gars du pays, les gars du pays », répétaient les hommes déjà à l'époque après la Première Guerre, lorsque les inspecteurs de la Triple Entente venaient vérifier les frontières administratives. (p. 459)

Surinkti kultūrinių realijų vertimo iš lietuvių kalbos į anglų ir prancūzų kalbas pavyzdžiai atskleidė, kad vertėjai, pasirinkę parafrazę, atsižvelgė į stilistinį kontekstą ir holistinę teksto interpretaciją, todėl pagrįstai panaikino kultūrinės realijas ir kitaip nusakė realijomis referuojamą turinį. Taikant parafrazę *degtinė* prancūzų kalbos vertime perfrazuota *verre sur verre* („taurė po taurės“, 32 pavyzdys), *ūkinė* – *le magasin des articles ménagers* („namų apyvokos daiktų parduotuvė“, 34 pavyzdys), *tuteiša* arba *tuteišy* perfrazuojami *une fille du pays* („šalies mergina“, 33 pavyzdys) arba *les gars du pays* („šalies vaikinai“, 35 pavyzdys). Šie ir kiti tiriamosios medžiagos parafrazės pavyzdžiai rodo, kad šis vertimo būdas pasirenkamas tada, kai realija vertimo kultūroje tampa kultūriniu kliuviniu arba stilistiškai per dažnai kartojama artimiausiame kontekste (taip atsitiko 32 pavyzdyje). Ir nors „Vertimo studijų žodynas“ įspėja, kad taikant parafrazę „visada yra pavojus, jog vertimo kalbos tekste gali atsirasti informacijos, nepateiktos originalo kalbos tekste“ (Pažūsis, Maskaliūnienė, Darbutaitė *et al.*, 2014, p. 83), tačiau holistinė teksto interpretacija ir kultūrinės transpozicijos siekis atskleidžia šio vertimo būdo privalumus.

Pakeitimas

Įvairių šalių literatūros kūryba ir meninis vertimas turi skirtingas tradicijas. Vienus kalbinius ir kultūrinius tekstų skaitymo lūkesčius turi vienos ar kitos šalies anglakalbiai skaitytojai, kitus – frankofoniškųjų šalių, o dar kitus – lietuvių skaitytojai. Štai todėl kiekvienam vertėjui svarbu žinoti, ko tikisi vertimo šalies skaitytojai ir koks jų kultūrinis originalo šalies, visuomenės ir istorijos pažinimas. Vertėją, perkeliantį originalo meninius vaizdus į savąją kultūrą, nuolat trikdo, kaip teigia Paulis Ricœuras, „tarpininko būklė“, ištikimybės originalui ir išdavystės dilema, ir niekad nesibaigianti „tarnystė dviem ponams: svetimšaliui su jo svetimumu ir skaitytojui su jo troškimu savintis.“ (2010, p. 8, 30–31). Ir tai toli gražu ne viskas, nes vertėjo

sprendimus lemia ir visuomenės gyvenimo kontekstai: ideologija, ekonomika, institucijų, literatūros kritikos vaidmuo, leidybos šalyje ypatumai, verčiamos literatūros statusas šalyje (centrinė ar periferinė literatūra), kurie, kaip rašo Itamaras Even Zoharas, veikia literatūros kūrimo, vertimo procesą ir rezultata (1997, p. 50). Dėl šių priežasčių, vertimas nei teoriškai, nei praktiškai negali būti tiksliai originalo kopija. Ši nuostata implikuoja mintį, kad versdamas meninį kūrinį vertėjas neišvengiamai taiko įvairias kalbines ir kultūrinės vertimo transformacijas. Viena iš A. Chestermano klasifikacijoje minimų semantinių strategijų – pakeitimas (angl. *trope change*), kurį vertėjai taiko versdami leksinius, gramatinius reiškinius ir semantines stiliaus figūras.

Šiame straipsnyje pakeitimu laikome tokį vertimo būdą, kuris leidžia pakeisti tiriamosios medžiagos kultūrinės realijas kitais leksiniais vienetais, nelaikytiniais realijų žodyniniais atitikmenimis ir turinčiais kitokią reikšmę vertimo kultūroje. Analizuojant 2 lentelės duomenis matyti, kad anglų kalbos vertime buvo rasti 8 pakeitimo atvejai, prancūzų kalbos vertime – 29 pavyzdžiai. Prancūzų kalbos vertime pakeitimas buvo taikytas 3,6 karto dažniau. Šis vertimo būdas leidžia priartinti vertimo tekstą prie priimančios kultūros ir padaryti jį suprantamesnį, kalbiškai ir estetiškai artimesnį. Pateiksime kelis originalo ir vertimo į anglų ir prancūzų kalbas pavyzdžius:

(36) Jau stoviu prie „Naručio“, sulinkusi senutė su krepšeliu rankose pastatė koją ant šaligatvio, sunkiai ropščiasi nuo **kulinarijos** laiptelių. (p. 307)

By now I'm standing in front of the Narutis; a hunched-over old lady with a basket in her hands had set one foot on the sidewalk, carefully climbing down the stairs from **the delicatessen**. (p. 258)

(37) <...> anapus gatvės – stebuklą kampilis, rojaus nuolauža, sapnų karalystė, anapus gatvės – **dolerinė parduotuvė**; tiesiog negali patikėti, kad toks pasaulis išties egzistuoja, <...> (p. 453)

<...> de l'autre côté de la rue face à moi – un coin de paradis, un avant-goût de l'Éden, l'entrée du royaume des rêves – , **la boutique américaine**. Je n'arrive pas à croire qu'un tel monde existe. (p. 468)

(38) Aš pati įsmukau į šį **akivarą**. (p. 345)

Je me suis avancée sur ces **sables mouvants** de mon plein gré. (p. 367)

Cituoti pavyzdžiai rodo, kad vertėjos keičia originalo kultūrinės realijas savo kultūrai artimesniais leksiniais vienetais: anglų kalbos vertime *kulinarija* keičiama *the delicatessen* (*bakalėja*, nors lietuvių kultūrinė realija *kulinarija* galėtų būti *cookery*², 36 pavyzdys), prancūzų kalbos vertime sovietinė kultūrinė realija *dolerinė parduotuvė*, veikusi Vilniuje, tuometės M. Gorkio gatvės (dabartinės Pilies g.) pradžioje, priešais Gedimino pilį, verčiama Prancūzijoje įprastesniu pavadinimu *boutique américaine* (37 pavyzdys), reiškiančiu amerikietišką parduotuvę (matyt, pagal *dolerinės parduotuvės* asociaciją su doleriais). Ši *boutique américaine* pavadinimą ir dabar galima rasti internetiniuose puslapiuose, kaip ir kitą panašų pavadinimą – *épicerie américaine* (amerikietiškoji bakalėja). Cituotame 38 pavyzdyje pateikėme dar vieną originalo kultūrinės realijos pakeitimą: R. Gavelio teksto *akivaras*, reiškiantis neužžėlusią pelkės, liūno vietą, klampynę („Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“, 2000, p. 7), keičiamas į *sables mouvants* – *lakiu, smengančiu smėliu*, į kurį galima nugrimzti kaip ir į pelkės akivarą. Šie pavyzdžiai rodo kūrybinius kultūrinių realijų pakeitimo atvejus, leidžiančius adaptuoti realijas vertimo kultūrinėje aplinkoje.

Žinoma, ne visi pakeitimo atvejai laikytini tinkamais. Analizuojant kultūrinių realijų pakeitimo pavyzdžius pastebėtas ne vienas abejonių keliantis prancūzų kalbos vertimo sprendimas. Norėdami palyginti analizuojamus vertimus, pateiksime kelių socialinės, politinės ir istorinės tematikos kultūrinių realijų vertimo į anglų ir prancūzų kalbas pavyzdžius:

(39) O jos sūnelis, sako, buvo **stribų** šnipas. (p. 394)
And the boy, they say, was a spy for the **stribai**. (p. 330)
Et quant à son fils, il paraît que c'était un espion **du NKVD**.
(p. 411)

(40) – Ne todėl nugalabysim, kad jis **stribas**. (p. 279)
We won't finish him off because he's **a stribas**. (p. 235)
« Nous n'allons pas l'exécuter parce que c'est **un assassin**.
<...> (p. 298)

(41) O mūsų pelkė dvokė kruvina praeitim, ašarom ir pūvančiais medžiais, žmonės šnekėjo, kad kitados **stribai** apsupo ir įvarė į pelkę visą **miškinių** būrį, šie klimpo ir po vieną skendo skystose durpėse, o **stribai** stovėjo ant kranto ir

² Piesarskas, B., Svecevičius, B. (1991). *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*. Mokslas, p. 294.

žiūrėjo, kaip anie dingsta juodoj klampynėj; <...> (p. 435)
But our swamp stank of a bloody past, of tears and rotting trees, people said that once the **stribai** surrounded and drove an entire platoon of **forest brothers** into the swamp, they got stuck and one by one drowned in the watery peat, while **the stribai** stood on the shore and watched the others disappear into the black quagmire; <...> (p. 363)
Une fois de plus, j'ai pensé que Vilnius était une ville capable de miracles, alors que notre marais empestait un passé sanglant, les larmes et arbres en putréfaction. Les gens racontaient que, autrefois, **les Russes** avaient acculé dans ce marais tout un peloton de **maquisards**, et que ceux-ci s'enlisaient et se noyaient un par un dans la tourbe fangeuse, tandis que **les soldats** restaient là à les regarder disparaître dans le sombre borbier ; <...> (p. 447)

(42) Giedraičiukas, sako, buvo susidėjęs su **stribais**, motina net metė jį ir išvažiavo į Sibirą ieškot, kur sėdi Vargalys; <...> (p. 456)
Giedraitis Junior, they say, joined up with **the stribai**, his mother even disinherited him and went to Siberia to find out where Vargalys was confined; <...> (p. 381)
Le petit Giedraitis, à ce qu'on dit, collaborait avec **le KGB**, sa mère l'a même renié pour ça puis elle est partie en Sibérie chercher Vargalys ; <...> (p. 471)

Analizuojant cituotus pavyzdžius matyti, kad versdama *stribus* anglų kalbos vertėja nuosekliai rinkosi ne pakeitimo, o *perkėlimo būdą* (apie tai žr. skyrelyje „Perkėlimas“) ir vertimo tekste išlaikė tipografiškai žymėtą (41–42 pavyzdžiai) arba nežymėtą (39–40 pavyzdžiai) kultūrinę realiją. Nuoseklus tos pačios kultūrinės realijos vertimas visame kūrinyje leidžia anglakalbiams skaitytojams daugiau sužinoti apie aprašomą istorinį ir politinį Lietuvos kontekstą. Kitaip yra prancūzų kalbos vertime. Nusprendusi taikyti pakeitimo strategiją, vertėja *stribus* kaskart keičia kitu leksiniu vienetu, todėl skaitant prancūzų vertimą darosi neaišku, kas yra *stribai* ir su kuo jie kovojo pokario Lietuvoje. Vienoje teksto vietoje jie vadinami *KGB* (42 pavyzdys), kitoje – *kareiviais* ir *rusais* (*les soldats, les Russes*, 41 pavyzdys), dar kitur – *NKVD* (39 pavyzdys), *žudikais* (*un assassin*, 40 pavyzdys) ir kt. *Stribų* vertimo įvairovės prancūzų kalbos vertime nepaaiškintų jokia vertimo teorija, nes nuo pat vertimo mokslo pradžios yra žinoma, kad žodžių, atskirtų nuo vietinės kultūros reiškinių, kuriuos jie simbolizuoja, neįmanoma tinkamai suprasti (Nida, 1945, p. 207). Tik gerai susipažinus su šalies istorija, kultūros kontekstais, visuomenės raida

ir kalbos ypatumais, vertėjui pavyksta adekvačiai suprasti ir interpretuoti kultūrinės realijas.

Nagrinėjant *sribų* pakeitimą prancūzų kalbos vertime, verta prisiminti Juozo Daumanto knygos „Partizanai“ *sribų* apibūdinimą, kuris galėjo būti naudingas ir prancūzų vertėjai: „Kovai su partizanais bolševikai dar 1944 metų rudenį mobilizavo dalinius vadinamųjų „liaudies gynėjų“ – istrebitelių, paprastai žmonių „sribais“ vadinamų. Šis vardas yra verstinis iš rusiškojo – „istrebitel“ – naikintojas. Į šiuos dalinius buvo stengiamasi sumobilizuoti kiekviename valsčiuje iki 30 vyrų. Jų tikslas buvo kova su partizanais. Į juos stojantieji buvo atleidžiami nuo karinės mobilizacijos.“ (2015, p. 96). Šią informaciją iš skirtingų šaltinių žinojo kiti prancūzų vertėjai, kiek anksčiau vertę lietuvių literatūros kūrinius ir kultūrinę realiją *sribai*. Štai 2008 m. prancūzų kalba publikuoto E. Žindžiuvienės-Deksnytės „Baltojo bokšto“ vertėjas Jean-Claude Lefebvre'as realiją *sribai* vertė eksplicitiniu būdu ir išnašose nurodė: *sribai* – lietuvių kalbos terminas, žymintis sovietinės valdžios suformuotas vietinių kovotojų grupes.³ Eksplicitinį šios realijos vertimą taip pat pateikė vertėja Marielle Vitureau, vertusi Icchoko Mero „Kartų rūgštynių skonį“. Šiame apsakyme realiją *sribukai* ji eksplicitiškai perteikė išnašose: nurodė, kad tai sovietinės valdžios apginkluotos ir 1944–1954 metais veikusios civilių grupės, padėjusios okupantams vykdyti represijas ir kovojusios su miško broliais, partizanais, gynusiais Lietuvos nepriklausomybę.⁴ Vertėjai J.-C. Lefebvre'as ir M. Vitureau ne tik pateikė trumpą informaciją prancūzų skaitytojams, menkai žinantiesiems Lietuvos istoriją, bet ir laikėsi vieno realijos vertimo visame vertime, panašiai kaip „Vilniaus pokerio“ vertėja į anglų kalbą.

Šiame straipsnyje anaip tol nesiekama įrodyti, kad eksplicitinis vertimas arba perkėlimas yra geriausi realijų vertimo būdai. Vertėjai gali rinktis įvairius vertimo būdus siekdami atskleisti verčiamo kūrinio istorinį ir kultūrinį kontekstą. Kartais jiems tenka „paaukoti“ vieną kitą realiją ant vertimo estetikos aukuro, bet nederėtų nusižengti vertimo etikai ir iškraipyti istorinę

³ „Terme lituanien pour désigner les membres des unités militaires locales formées par le pouvoir soviétique.“ (*Cahiers lituaniens*, 9, p. 53).

⁴ „Membres des groupes de civils armés du pouvoir soviétique, de 1944 à 1954, en Lituanie, aidant les occupants à assurer la répression. Ils se battaient contre les frères des forêts, les partisans, qui défendaient, eux, l'indépendance de la Lituanie.“ (Meras, 2003, p. 91).

tiesą, nušalinti vertimo skaitytojus nuo Lietuvos istorijos ir kultūros pažinimo. Deja, kaip tik taip atsitiko verčiant į prancūzų kalbą dar vieną kultūrinę realiją – *miškinius*. Norėdami palyginti šios realijos vertimą, pavyzdžius pateiksime anglų ir prancūzų kalbomis:

(43) <...> tiesa, aš buvau dar mažesnė, kai mūsų apylinkėse siautė **miškiniai**, anuos prisimenu miglotai, kai juos suvarė į pelkę ir paskandino, man buvo gal penkeri, tačiau gerai pamenu žmonių kalbas: **miškinių** esą negalima sugaut ar apsupt todėl, kad jie slapstosi ne šiaip bunkeriuose, o prasmegusiam Užubalių kaime, kiekvienas ten turi po **trobą**; <...> (p. 466)

<...> I was even younger when **the forest brothers** raged through our area; I remember them vaguely, when they drove them into swamp and drowned them I was maybe five, but I remember people's talk well: **the forest brothers**, they said, can't be caught or surrendered because they weren't hiding in ordinary bunkers, but rather in a sunken village of Užubaliai, everyone has his own **cottage** there; <...> (p. 396)

À l'époque il devait être bien jeune, d'ailleurs. Et je devais l'être encore plus. Ça remonte au moment où notre village enrageait contre **les maquisards**. Je ne me souviens que vaguement de ces hommes. Je sais seulement qu'on les a acculés dans le marais et qu'on les a tous noyés. Je devais avoir cinq ans ; mais je me rappelle très bien ce que disaient les gens : on racontait que **les maquisards** étaient insaisissables parce qu'ils se cachaient non pas dans des bunkers mais dans les bâtisses englouties du village d'Užubalys. Chaque tirailleur y avait **sa demeure**. (p. 482)

Analizuojant cituotus pavyzdžius matyti, kad anglų kalbos vertime kultūrinė realija *miškiniai* perfrazuojama (apie šį vertimo būdą žr. skyrelyje „Perfrazavimas“) *miško broliais* – *forest brothers* (43 pavyzdys). Peržiūrėjus visus surinktus „Vilniaus pokerio“ *miškinių* vertimo pavyzdžius matyti, kad anglų kalbos vertime nuosekliai vartojamas *forest brothers* pavadinimas. Panašiai *miškiniai* vadinami ir Lietuvoje. O kaip šią kultūrinę realiją verčia prancūzų vertėja Margarita Le Borgne? Dažniausiai *miškinius* ji keičia Prancūzijos kultūrinė realija *maquisards* arba dar vadina *les tirailleurs* (liet. *šauliai*). Vertėjos pasirinkta *maquisards* realija kelia daug abejonių, nes Lietuvos *miškiniai* ir Prancūzijos Antrojo pasaulinio karo partizanai *maquisards* reiškia skirtingą partizaninę kovą, ne tuos pačius tikslus ir iškreipia R. Gavelio romane minimą istorinį kontekstą. Norėdami tai paaiškinti remsimės Roberto

Belot'o, Bénédicte'os Vergez-Chaignon *et al.* leidiniu „Les Résistants. L'histoire de ceux qui refusèrent“ (liet. *Rezistentai. Pasipriešinusiujų istorija*, 2004, p. 211–214), kuriame teigiama, kad *maquisards* yra Prancūzijos partizaninio pasipriešinimo judėjimo prieš nacistinį *Vichy* režimą dalyviai, stoję į pogrindžio kovą nuo 1942 metų. Mat tų pačių metų rugsėjo 4 d. *Vichy* režimas, kolaboravęs su vokiečių naciais, išleido įstatymą, pagal kurį prancūzų darbininkai nuo 18 iki 50 metų galėjo būti siunčiami dirbti į Vokietiją, nes, kaip žinome, tuo metu Vokietija patyrė didelių nuostolių rytų fronte ir reikėjo darbo jėgos smunkančiai Vokietijos ekonomikai atkurti. Įstatymas buvo skirtas darbininkų sluoksniui, kuriam politinė šalies situacija pasidarė dar nepalankesnė 1943 m. vasario mėnesį, kai Priverstinių darbų tarnyba (pranc. *Service du Travail Obligatoire* – S. T. O.) ėmė versti jaunos prancūzus, gimusius 1920–1922 metais, vykti dirbti į Vokietiją. Kaip rašoma minėtame leidinyje, įstatymui nepaklusę darbininkai ėmė slapstytis, trauktis į atokius kaimus, miškingas teritorijas, tankynes (pranc. *le maquis*) ir kalnus. Nors daug darbininkų slapstėsi nuo priverstinių darbų (Jūrinėse Alpėse 1944 m. jų buvo apie 64 proc., t. y. 1 814 iš 2 844 pasitraukusiųjų į pogrindį (Belot, Vergez-Chaignon *et al.*, 2004, p. 212), ne visi stojo į pasipriešinimo kovą. 1942 m. lapkritį pogrindyje veikęs darbininkų judėjimas *Combat* (liet. *Kova*) įkūrė *Action ouvrière* (AO, liet. *Darbininkų akcija*), kurios tikslas buvo trukdyti vežti darbininkus dirbti į Vokietiją ir rengti sabotažus. Tiesa, 1943 m. balandžio mėnesį Jungtinis pasipriešinimo judėjimas (pranc. *Les Mouvements unis de Résistance*) įsteigė *Le Servis Maquis* ir ėmė siekti performuoti civilinį judėjimą į ginkluotą pogrindinį pasipriešinimą prieš Vokietijos nacius ir jų kolaborantus Prancūzijoje. Reikia paminėti tai, kad šis pogrindinis pasipriešinimas sudarė tik dalį viso Prancūzijos pasipriešinimo judėjimo, kuriam šalyje vadovavo generolas Charles de Gaulles'is ir jo šalininkai. Be to, kovotojai *maquisards*, kaip rašoma leidinyje, veikė stichiškai, neorganizuotai, buvo nenuspėjami, todėl tiek anglai, tiek generolo Ch. de Gaulles'io šalininkai nenorėjo tiesti jiems ginklų ar kito pastiprinimo ir laikė juos papildoma našta.⁵ Apie šio *maquisards* judėjimo kontraversišką vertinimą užsimena ir Fabrice'as Grenard'as knygoje

⁵ „Les Anglais ne sont pas désireux de voir se constituer des poches armées non maîtrisées. Les gaullistes sont sur la même longueur d'onde. Les mouvements de Résistance regardent le maquisard plus comme un poids que comme une aubaine.“ (Belot, Vergez-Chaignon *et al.*, 2004, 214).

„Les Maquisards. Combattre dans la France occupée“ (liet. *Pasipriešinimo judėjimo dalyviai. Kovoti okupuotoje Prancūzijoje*, 2019).

Įvertinus Prancūzijos ir Lietuvos partizaninę kovą kyla klausimas, ar galima Lietuvos partizanus (vadinamus miškiniais, miško broliais, pokario rezistentais), organizuotai kovojusius visos šalies mastu už Lietuvos nepriklausomybę ir gynusius savo šalį nuo rusų okupacijos, vertime vadinti *maquisards*, kurie ne vienam prancūzų skaitytojui gali asocijuotis su tam tikrą socialinę konotaciją turinčiais pagrindžio kovotojais prieš nacistinę savo šalies valdžią. Ar *miškinių* pervadinimas Prancūzijos partizaninio judėjimo (daugiausia darbininkų klasės) dalyviais *maquisards* nesumenkina organizuotos Lietuvos partizaninės kovos ir neiškreipia istorijos faktų? Viena aišku, kad vertėjos pasirinktas *miškinių* pakeitimas Prancūzijos kultūrine realija *maquisards* neutralizuoja Lietuvos pokario istorinį kontekstą, neleidžia vertimo skaitytojams susipažinti su Lietuvos istorija, partizaniniu judėjimu ir kova prieš sovietų okupaciją bei sukelia Prancūzijos pokario kovų *maquisards* asociacijas. Ši vertėjos sprendimą prancūzų vertimo tyrėjas Jean-Louis Cordonnier greičiausiai pavadintų etnocentriškumu, kai atmetama kitos šalies kultūra ir vertimuose jai suteikiamas savos kultūros veidas (1995, p. 167–186). Šio straipsnio autorių nuomone, versdama *miškinius* vertėja galėjo rinktis prancūzų kultūroje neutralesnį vertimo sprendimą, pavyzdžiui, *partisans* arba *résistants*, nuosekliai taikyti jį tekste. Žinoma, kultūrinė realija nėra savitiksliis vertimo vienetas. Ją derėtų interpretuoti ir versti holistinės teksto visumos požiūriu, nes, kaip rašė Hansas-Georgas Gadameris, „daly, kurias apibrėžia visuma, savo ruožtu apibrėžia šią visumą.“ (1999, p. 27). Būtent šio požiūrio pasigendama prancūzų kalbos vertime.

Abstrakcijos lygio keitimas

Septintasis pagal dažnį kultūrinių realijų vertimo būdas – abstrakcijos lygio keitimas (angl. *abstraction change*), kai verčiant pereinama nuo abstraktaus prie konkretesnio arba nuo konkrečiau prie abstraktesnio teksto vieneto (Chesterman, 1997, p. 103), t. y. konkretizuojama arba generalizuojama. Tiesa, be šios semantinės vertimo transformacijos, A. Chestermanas atskirai aptaria hiponimo pakeitimą hiperonimu ir atvirkščiai, nors šis vertimo būdas iš

dalies dubliuoja abstrakcijos lygio keitimo būdą. Siekiant išvengti vertimo būdų dubliavimo ir pavyzdžių priskyrimo kelioms klasifikacijos dalims, šiame straipsnyje pasirinktas tik vienas iš dviejų vertimo būdų – abstrakcijos lygio keitimas. Šis vertimo būdas yra įtrauktas į „Vertimo studijų žodyną“, kuriame teigiama, kad abstrakcijos lygio keitimo (angl. *abstraction change*, it. *cambiamento di astrazione*, pranc. *changement de niveau d'abstraction*, vok. *Abstraktionswechsel*, rus. *изменение уровня абстрагирования*) „esmę sudaro perėjimas nuo abstraktaus prie konkretesnio arba nuo konkretaus prie abstraktesnio dalyko.“ (Pažūsis, Maskaliūnienė, Darbutaitė et al., 2014, p. 9). Žodyne aptariamas terminas taip pat siejamas su konkretizacija ir generalizacija. Atsižvelgę į lietuvių vertimo moksle įsivirtinusį terminą *abstrakcijos lygio keitimas*, toliau straipsnyje vartosime šį terminą, kurio reiškiamas rūšinio pavadinimo (hiponimo) keitimas gimininiu pavadinimu (hiperonimu) arba atvirkščiai. Pateiksime tiriamosios medžiagos pavyzdžių:

(44) O aš pavydėjau jam dabitos muzikos mokytojo, pavydėjo jam visa klasė: jis pasitikdavo Giedraičiuką prie **gimnazijos**, apsikabindavo per pečius ir nusivesdavo, kažką šnekėdamas į ausį. (p. 136)

And I envied him his dandy of a music teacher; the entire class envied him. He would meet Giedraitis Junior by **the school**, put his arm around his shoulders, and lead him off, whispering something in his ear. (p. 114)

Moi aussi, j'avais été jaloux de lui autrefois, jaloux de sa relation avec notre professeur de musique, un élégant dandy – toute la classe était jalouse, d'ailleurs : ce dernier attendait le petit Giedraitis à la sortie de **l'école**, lui posait la main sur l'épaule et l'emmenait, tout en lui murmurant quelque chose à l'oreille. (p. 146)

(45) Jiedu su VV susimylėjo tarsi devyniolikto amžiaus **gimnazistai**, nors prieš tai abu perėjo po keletą pragaro ratų – kiekvienas savojo. (p. 351)

She and VV fell in love like a pair of nineteenth-century **teenagers**, even though both of them had gone through several circles of hell- each own-before then. (p. 293)

Malgré les cercles infernaux qu'ils avaient traversés auparavant – chacun avait, bien sûr, son propre enfer –, Lolita et VV sont tombés amoureux comme **les adolescents** du dix-neuvième siècle. (p. 371)

(46) Mes esam bevedė **manų košė**, mes esam niekas, tuštuma... (p. 42)

We're a faceless **porridge** , we're a nothing, a void... (p. 34)
Nous ne sommes qu'**une bouillie** sans visage. Nous ne
sommes rien, que du vide... (p. 47–48)

Išnagrinėjus tiriamojoje medžiagoje rastus abstrakcijos lygio keitimo atvejus (anglų kalbos vertime jų rasta 11, prancūzų kalbos vertime – 23) matyti, kad versdamos „Vilniaus pokerio“ kultūrinės realijas vertėjos dažniau taikė generalizaciją, t. y. realiją vertė platesnės reikšmės leksiniu vienetu – hiperonimu: *gimnaziją* vertė bendresnės reikšmės anglų ir prancūzų kalbos žodžiais *the school* ir *l'école* (44 pavyzdys), *gimnazistus* – *teenagers* ir *les adolescents* (liet. *paaugliais*, 45 pavyzdys), *manų košę* – bendresniu žodžiu *porridge* ir *une bouillie* (liet. *koše*, 46 pavyzdys) ir kt. Šie ir kiti tiriamojoje medžiagoje rasti kultūrinių realijų generalizacijos atvejai anglų ir prancūzų kalbų vertimuose sudaro 94 proc. visų abstrakcijos lygio keitimo pavyzdžių. Žinoma, ne visada anglų ir prancūzų kalbos vertėjos tose pačiose vietose taikė abstrakcijos lygio keitimą. Kadangi prancūzų kalbos vertime šio vertimo būdo pavyzdžių buvo dvigubai daugiau, pateiksime dar kelis pavyzdžius lietuvių ir prancūzų kalbomis:

(47) Lyg iš po žemių išnirę, prie šaligatvio tingiai prišliaužė keturi valstybiniai **ZIL'ai** neperšaukamais stiklais (iš kur Vilniuje **ZIL'ai**? žinoma, čia *išvirkščias* miestas), iš jų ėmė ropštis senyvi skrybėlėti vyrai. (p. 192–193)

Quatre **camions-bennes** du gouvernement, aux vitres pare-balles, étaient stationnés sur la chaussée, sortis de nulle part. (Que font ces **camions** en plein milieu de Vilnius ? C'est vraiment le monde à l'envers.) Des hommes d'un certain âge, tous chapeautés, apparurent, s'extirpant péniblement de leurs voitures. (p. 208)

(48) Gedis nusikvatojo, išgirdęs apie manąjį kelių šimtų tomų **specfondą**. (p. 163)

Gédiminas a bien ri en apprenant ce que je croyais être **les Archives**. (p. 176)

(49) „**Žalgiriai**“ betrūko vieno žingsnio, tačiau krepšininkai, deja, irgi buvo lietuviai, kaip tik lemiamą mirksnį pralošinėjo – beviltiškai ir be galo kvailai. (p. 205)

Il manquait à cette **équipe** un ultime effort pour l'emporter ; malheureusement, les joueurs étaient lituaniens et donc, prévisibles : dans les dernières minutes, ils allaient perdre, autant par bêtise que par désespoir. (p. 221)

(50) Jau stoviu prie „Naručio“, sulinkusi senutė su krepšeliu rankose pastatė koją ant šaligatvio, sunkiai ropščiasi nuo **kulinarijos** laiptelių. (p. 307)

Je suis déjà arrivé dans le quartier du Narutis. Une petite vieille courbée, un panier à la main, a mis un pied sur le trottoir. Elle est sur le point de descendre les marches **de la charcuterie** avec précaution. (p. 327)

(51) Kad prieinu prie **sodo namelio**, kuriame be jėgų tysau aš pats. (p. 314)

Pendant un instant, j'ai l'impression de me voir depuis l'extérieur, de m'approcher de **cette maison** où je suis, *maintenant*, étendu sans force. (p. 334–335)

(52) <...> „Žarijoj“ jau pilsto **degtinę**, <...> (p. 443)

Au *Žarija*, on sert déjà **des boissons alcoolisées**. (p. 456)

(53) <...> todėl, kad jie slapstosi ne šiaip bunkeriuose, o prasmegusiam Užubalių kaime, kiekvienas ten turi po **troba**; <...> (p. 466)

<...> ils se cachaient non pas dans des bunkers mais dans les bâtisses englouties du village d'Užubalys. Chaque tireur y avait **sa demeure**. (p. 482)

Išanalizavus visus kultūrinių realijų vertimo į prancūzų kalbą pavyzdžius, matyti vyraujantis hiponimo keitimas hiperonimu, t. y. generalizacija, kai *ZIL'ai* keičiami sunkvežimiais *camions* ir *camions-bennes* (47 pavyzdys), *specfondas – les Archives*, užuot, kaip kitose vertimo vietose, rašius *les Archives Spéciales* (liet. *specialieji archyvai*, 48 pavyzdys), „Žalgiris“ verčiamas *cette équipe* (liet. *ši komanda*, 49 pavyzdys), *sodo namelis – cette maison* (liet. *šis namas*, 51 pavyzdys), *degtinė* verčiama *alkoholiniais gėrimais – des boissons alcoolisées* (52 pavyzdys), *troba – būstu* (pranc. *sa demeure*, 53 pavyzdys) ir kt. Žinoma pasitaikė vienas kitas atvejis, kai kultūrinės realijos reikšmė buvo sukonkretinta. Pavyzdžiui, cituoto 50 pavyzdžio *kulinarija*, kurioje sovietmečiu buvo parduodami ne tik mėsos gaminiai, verčiama siauresnė reikšmės žodžiu *la charcuterie* – mėsos gaminių parduotuvė. Kaip rodo anksčiau atlikti vertimo tyrimai (Leonavičienė, 2010, p. 22, 76–77), leksikos konkretizacijos pavyzdžių nemažai galima rasti vertimuose iš analitinės prancūzų kalbos į sintetinę lietuvių kalbą. Pastarosios kalbos konkretumas, detalios semantikos leksinių vienetų, ypač veiksmažodžių, gausa lemia dažną „konkretizavimo principų realizavimą vertimuose“, kaip rašė Jūratė Navakauskienė (1999, p. 63–77). Deja, verčiant „Vilniaus pokerio“

kultūrinės realijas iš lietuvių kalbos į analitinės prancūzų ir anglų kalbas akivaizdžiai vyrauja generalizacija, kai vietoj hiponimo vertėjos renkasi platesnės reikšmės žodį – hiperonimą.

Praleidimas

A. Chestermano aptartas *praleidimas* (angl. *omission*) taikomas kaip informacijos pakeitimo būdas (angl. *information change*), kai motyvuotai praleidžiama nesvarbi ar perteklinė informacija. Remiantis ankstesniais kultūrinių realijų vertimo tyrimais galima teigti, kad šie teksto vienetai praleidžiami „dėl semantinio, stilistinio pertekliaus ar pragmatinių sumetimų“ (Leonavičienė, 2014a, p. 126) arba, „kai realija atsitiktinė, neturi kultūros kolorito“ ir nereikalingai apsunkina tekstą (Mikutytė, 2005). Savaiame suprantama, kad perkeldamas kūrinį į kitą kultūrą vertėjas neprivalo laikytis perdėto tikslumo, ištikimybės kiekvienai realijai, tačiau turi stengtis atskleisti meninio teksto individualumą, kultūrinį savitumą ir socialinį-istorinį koloritą. Nagrinėjant tiriamosios medžiagos kiekybinius vertimo duomenis (žr. 2 lentelę) matyti, kad anglų kalbos vertime nepasitaikė nė vieno kultūrinės realijos praleidimo atvejo, tačiau prancūzų kalbos vertime jų buvo 21 pavyzdys, t. y. 6,3 proc. visų surinktų pavyzdžių. Pateiksime kelis buitines kultūrinių realijų praleidimo atvejus:

(54) Už **pašiūrės** lango kybo vyro galva. (p. 23)
Derrière la fenêtre, tu aperçois une tête d’homme. (p. 27)

(55) Juk išaugo ten, kur tūlas temato patriarchališkas vertybes, **šulinius su svirtimis**, geltonkases tyras lietuvaite, kaimo išminčius bei kitokią pseudotautinę mišrainę. (p. 164)
N’avait-il pas grandi dans un milieu où les jeunes ne juraient que par les valeurs patriarcales, les jeunes filles pures aux tresses blondes, les vieux sages, ou tout autre boniment issu d’un pseudo folklore ? (p. 177)

(56) Vėjo gūsis aprimo, bet lapai vis dar plevena ore, čia pat išsirikiavo kiti namukai, ant aukščiausio **verandos** laipto sėdi žilas vyriškis, rūkydamas cigaretę. (p. 309–310)
Le vent s’est calmé, mais les feuilles continuent à flotter. D’autres maisonnettes sont venues se ranger autour du vieux jardin. Un vieil homme aux cheveux poivre et sel est assis sur les marches de l’une d’elles, occupé à fumer. (330 p.)

Cituotų pavyzdžių kultūrinių realių praleidimą būtų galima paaiškinti semantiniu ir stilistiniu pertekliumi. Juk tai, kad veiksmas vyksta prie verandos ar pašiūrėje, prancūzų vertime yra aišku iš aplinkinio konteksto, todėl nebūtina versti vietą tikslinančių realių. Kiek sunkiau pagrįsti *šulinių su svirtimis* praleidimą, nes ši realija nenumanoma iš konteksto ir originale padeda atskleisti buitinę aplinką, senojo Lietuvos kaimo kultūrinę specifiką. Versdama 54–56 pavyzdžius prancūzų kalbos vertėja praleido realijas, o anglų kalbos vertėja rado, kuo jas pakeisti: *pašiūrę* vertė *the shed*, *šulinius su svirtimis* – *wells with sweeps*, *verandą* – *the porch*.

Analizuojant prancūzų kalbos vertimą buvo rasta daugiau neverstų „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realių kartu su praleistais ištisais originalo puslapiais. Štai, tarkime, prancūzų kalbos vertime pastebėtos praleistos 369 ir 370 originalo puslapių 29 eilutės, t. y. visas romano puslapis, kuriame buvo keturios visuomeninės, socialinės ir istorinės tematikos realijos: *komjaunimo sekretorius*, *KP*, *sąjunginė paieška* ir *saugumietis*. Į anglų kalbą jos išverstos *the Komsomol Secretary*, *the Communist party*, *a union-wide search* ir *KGB agent*. Be paminėtų kultūrinių realių, prancūzų vertime rasta ir daugiau praleistų originalo puslapių ir pastraipų, pavyzdžiui, visas 411 originalo puslapis, t. y. 27 eilutės, kuriose buvo 7 kultūrinės realijos: *TSRS rinktinė* (pavartota du kartus), *Centrinis sporto komitetas*, *Sporto rūmai* (pavartoti du kartus), *milicininkai* ir *rubliai*. Analizuojant viso kūrinio kultūrinių realių vertimą į prancūzų kalbą matyti, kad praleisdama ištisus originalo puslapius ir juose vartojamas kultūrinės realijas, vertėja iš dalies savivaliauja ir atlieka cenzoriaus vaidmenį. Sprendimai, ką versti, o kurių puslapių atsisakyti, rodo itin subjektyvią vertėjos interpretaciją. Analizuodami praleistas „Vilniaus pokerio“ vietas galėtume prisiminti rumunų traduktologės Georgianos Lungu-Badea mintį, kad praleidimas, išskyrus būtinas ir svarbias jo taikymo priežastis, gali rodyti vertėjo nenorą versti arba gal net nesąmoningą nepagarbą autoriui ir jo tekstui.⁶ O gal yra ir kitų priežasčių, pavyzdžiui, senas tradicijas prancūzų vertimuose turinčios *les belles infidèles* (liet. *gražiujų neištikimųjų*, t. y. neištikimųjų vertimų) apraiškos? Tokių abejonių anaipol negalėtume pateikti apie atidų vertimą į anglų kalbą.

⁶ „On pourrait sans doute parler d’un désir de ne pas traduire. <...> Un désir inconscient qui ne respecte ni l’auteur ni son texte“ (Lungu-Badea, 2010, p. 29).

Transpozicija

Vieno iš vertimo būdų – *transpozicijos* (angl. *transposition*) terminą A. Chestermanas perėmė iš situacinės vertimo teorijos atstovų Jean-Paulio Vinay ir Jean Darbelnet, kurie šį būdą priskyrė netiesioginio vertimo būdams (1997, p. 50–54). Transpozicija, kaip viena universaliausių vertimo transformacijų, vertimo darbuose „apibrėžiama kaip originalo teksto kalbos dalies pakeitimas kita vertimo teksto kalbos dalimi nekeičiant pranešimo turinio.“ (Leonavičienė, 2010, p. 24.) Taikant transpoziciją išlaikomas originalo vieneto referencinis turinys, bet keičiama morfologinė kalbos dalis, pavyzdžiui, daiktavardis verčiamas veiksmažodžiu, įvardžiu ar būdvardžiu ir kt., veiksmažodis – prievieksmiu, daiktavardžiu ir kt. Šis vertimo būdas, kaip teigia A. Chestermanas, reiškia ne ką kitą, o gramatinės žodžių klasės pakeitimą (1997, p. 95).

Tiriant kultūrinių realijų vertimą į anglų ir prancūzų kalbas nustatyta, kad anglų kalbos vertime transpozicija buvo taikyta tik vieną kartą (57 pavyzdys), o prancūzų kalbos vertime – 7 kartus. Pastebėta, kad šį vertimo būdą vertėjai rinkosi atsižvelgę į situacinį kontekstą ir stilistinius teksto ypatumus:

(57) Jis žino, kad kraujas – iš **burokų sunkos**, kankynės tyčia sutirštintos ir beprasmės, kad būtų kvailiau, o neva sudegintieji ant laužų nusipurtė pelenus ir jau ruošiasi kitai scenai. (p. 189)

He knows that the blood is **squeezed from beets**, that the torture sessions are intentionally laid on thick and senseless so that they'd be sillier, and that those who are supposedly burned at the stake shake off the ashes and are already preparing for the next scene. (p. 159)

(58) Įdomiausia, kad niekas nematė vairuotojo – sakytum „**Mazas**“ būtų važiuavęs vienas pats. (p. 58)

Le plus étrange, c'est que personne n'a vu son conducteur. On aurait dit qu'**elle** roulait sans chauffeur. (p. 65)

(59) Daugiausia laiko jis prasėdi **spectualete** ir nieko nerašo. (p. 83)

Il est très important pour un écrivain d'avoir des toilettes à soi : il **y** passe le plus clair de son temps, sans écrire une ligne. (p. 90)

(60) Matau, kaip senelis plėšia **pašiūrės** duris, kad viduje būtų šviesiau. (p. 97)

Je vois le grand-père **en** arracher la porte pour avoir plus de lumière. (p. 104)

(61) **Slibinas**, vien **slibinas** čia kaltas. (p. 506)

C'est **le dragon**, et **lui** seul, qui se cache derrière tout ça. (p. 524)

(62) <...>, jie planavo savo ūkį ir savo ateitį, o mūsiškiams tereikėjo **degtinės**, tais klaidiais rytais iš viso pasaulio tereikėjo **degtinės** <...> (p. 443)

<...> ils planifiaient leurs affaires et leur avenir tandis que les nôtres ne désiraient que **s'enivrer** : lors de ces matins infâmes, tout ce qu'ils demandaient en ce monde, c'était **de la vodka** <...> (p. 456-457)

Cituotuose pavyzdžiuose matyti, kad anglų kalbos vertime realijos *burokų sunka* daiktavardis *sunka* virto veiksmožodžio forma *squeezed*, bet išliko tas pats referencinis turinys: *squeezed from beets* (57 pavyzdys). Reikia paminėti, kad prancūzų kalbos vertime transpozicija taikyta dažniau nei anglų kalbos vertime. Norėdama nekartoti tų pačių realių artimiausiame kūrinių kontekste, prancūzų vertėja keitė jas kitomis kalbos dalimis: 1) įvardžiais (*Mazas* verstas įvardžiu *elle* (58 pavyzdys), *pašiūrė* – *en* (60 pavyzdys), *slibinas* – *lui* (61 pavyzdys) ir kt.), 2) vietos prieveiksmiu, pavyzdžiui, *spectualete* verčiama *y* (59 pavyzdys), 3) veiksmožodžiu, tarkime, *vodka* verčiama *s'enivrer* (62 pavyzdys). Dažnesnis transpozicijos taikymas verčiant kultūrinės realijas rodo stilistinį vertimo lankstumą, kūrybinių sprendimų ieškojimą ir holistinę kultūrinio konteksto interpretaciją.

Išvados

Išanalizavus R. Gavelio „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realių vartojimą ir vertimą į anglų ir prancūzų kalbas, galima teigti:

- Kultūrinės realijos, kaip unikalūs materialinės ir dvasinės kultūros pavadinimai, R. Gavelio „Vilniaus pokeryje“ atskleidžia sovietinio laikotarpio Vilniaus ir visai Lietuvai būdingą socialinį, istorinį, politinį, gamtos ir buities kontekstą ir atspindi visuomenės gyvenimo aplinką, žmonių patirtis, sovietinių metų pasaulėjautą ir pasaulėvaizdį.

- Atlikus kiekybinį kultūrinių realijų vartojimo tyrimą, dažniausia temine realijų grupe galima laikyti socialines, politines ir istorines realijas, kurios sudaro du penktadalius visų romano kultūrinių realijų ir leidžia autoriui perteikti aprašomojo laikotarpio savitumą. Antroji pagal dažnį pavyzdžių grupė yra folkloro ir mitologijos realijos, implikuojančios senąją lietuvių kultūrą, tautinę tapatybę ir kartu su kitų teminių grupių realijomis padedančios atskleisti fantasmagorišką ir baimių kupiną sovietinę aplinką.

- Suskirsčius kultūrinės realijas pagal A. Chestermano aprašytas vertimo strategijas ir vertimo būdus, nustatyta, kad anglų kalbos vertėja dažniausiai taikė *sintaksinę arba formos pakeitimo strategiją* ir jai priklausančius vertimo būdus, kurie, kartu sudėti, sudaro kiek daugiau nei pusę visų kultūrinių realijų vertimo pavyzdžių. O prancūzų kalbos vertime vyrauja *semantinė vertimo strategija* ir jai priklausančios vertimo būdai, kurie sudaro kiek mažiau nei pusę analizuojamų kultūrinių realijų pavyzdžių. Įvertinus kultūrinių realijų vertimo būdų pasiskirstymą abiejuose vertimuose, aiškiai matyti vyraujantys tiesioginis ir sinoniminis vertimo būdai. Akivaizdi jų persvara kitų vertimo būdų atžvilgiu rodo vertėjų pastangas perteikti kultūrinių realijų reikšmes. Lyginamoji kiekybinė ir kokybinė tiesioginio ir sinoniminio vertimo būdų analizė leidžia teigti, kad anglų kalbos vertėja dažniau rinkosi šiuos vertimo būdus ir siekė didesnės ištikimybės originalui.

- Įvertinus anglų kalbos vertėjos pasirinktus kultūrinių realijų vertimo būdus (dažnesnį, palyginti su prancūzų vertimu, kultūrinių realijų perkėlimą, nepraleistą nė vieną kultūrinę realiją) galima teigti, kad vertėja siekė adekvačiai interpretuoti realijas, ypač socialinės, politinės ir istorinės tematikos realijas, kuo tikslesnio vertimo ir kaip įmanoma teisingiau atskleisti meninį kūrinio pasaulį.

- Atsižvelgus į tai, kad prancūzų vertėja dažniau naudojo įvairesnius vertimo būdus (tris kartus dažniau už anglų kalbos vertėją taikė parafrazę, pakeitimą, septynis kartus dažniau rinkosi transpoziciją, nevengė kultūrinių realijų praleidimo ir kt.), galima teigti, kad ji siekė laisvesnės kultūrinių realijų interpretacijos ir vertimo, bet neišvengė neprofesionalių vertimo sprendimų. Nagrinėjant kultūrinių realijų vertimą išaiškėjo prancūzų kalbos vertėjos nemotyvuotai taikytas ne vienas pakeitimo atvejis, sisteminio Lietuvos istorijos pažinimo spragos, tam tikras nesiskaitymas su istorijos

faktais ir vertimo etikai prieštaraujantis ištisu originalo puslapių praleidimas.

- Holistinė „Vilniaus pokerio“ kultūrinių realijų vertimo analizė atskleidė anglų ir prancūzų kalbų vertimų kultūrinės transpozicijos tendencijas. Remiantis A. Chestermano kultūrinio filtravimo (angl. *cultural filtering*) samprata galima teigti, kad anglų kalbos vertime pastebėta aiškesnė svetinimo tendencija, kai vertėja siekia „atvesti skaitytoją pas autorių“, suteikti daugiau sisteminės kultūrinės informacijos apie aprašomojo laikotarpio Vilnių ir Lietuvą. Analizuojant prancūzų kalbos vertimą išryškėjo priešinga tendencija – savinimas, t. y. dažnesnis specifinių kultūrinių reiškinių neišlaikymas, siekis jas praleisti arba pakeisti prancūzų kultūros reikšmėmis, vadinasi – „atvesti autorių pas skaitytoją“. Šios dvi priešingos anglų ir prancūzų kultūrinių realijų vertimo tendencijos rodo skirtingą vertėjų požiūrį į verčiamą kūrinį ir nevienodą atidumą originalo kultūrai.

Literatūros sąrašas

- Aixela, J. F. (1997). Culture-Specific Items, Translation. In R. Alvarez, & M. Carmen-Africa Vidal (Eds.), *Translation, Power, Subversion* (pp. 52–78). Multilingual Matters.
- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203327579>.
- Bassnett, S., & Lefevre, A. (1990). *Translation, History and Culture*. London Printer Publishers.
- Belot, R., Vergez-Chaignon, B., Alary, É., & Gamonal, D. (2004). *Les Résistants. L'histoire de ceux qui refusèrent*. Larousse.
- Buitkienė, J. (2013). Lietuviškų kultūrinių realijų vertimas į anglų kalbą. *Žmogus ir žodis*, 15(3), 24–29.
- Cordonnier, J.-L. (1995). *Traduction et culture*. Les Éditions Didier.
- Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation*. Benjamins.
- Čerškutė, J. (2014). *Dekonstrucija Ričardo Gavelio prozoje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2131534/datastreams/MAIN/content>.
- Čerškutė, J. (2015). Apie *Juos* ir *tą* fantasmagoriją: sovietmečio vaizdinija Ričardo Gavelio romanuose. *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių*

- literatūra sovietmečiu*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 422–452.
- Dagienė, V., Grigas, G., & Jevsikova, T. (2011). Kultūrinės dimensijos. *Programinės įrangos lokalizavimo pagrindai* (pp. 239–249). Vilniaus universiteto leidykla.
- Danytė, M. (2008). Literatūrinio vertimo normų pokyčiai Lietuvoje po 1990-ųjų metų. *Kalbų studijos / Studies about languages*, 12, 51–56.
- Daumantas, J. (2015). *Partizanai*. Obuolys.
- Davies, E. E. (2003). A Goblin or a Dirty Nose? The Treatment of Culture-Specific References in Translations of the Harry Potter Books. *The Translator*, 9, 65–99.
- Deltuvaitė, E., & Klioštoraitytė, R. (2013). Realijų perteikimas C. Collodi Pinokio nuotykių vertime į lietuvių kalbą. *Vertimo studijos*, 6, 115–129. http://www.vertimostudijos.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2015/01/Vertimo_studijos_6.116-130.pdf
- Dilytė, D. (2005). Antikinių realijų vertimo klausimai. Pranešimas skaitytas Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos konferencijoje „Sava ir svetima“ 2005-05-07. <<http://www.llvs.lt/?recensions=31>
- Eco, U. (2007). Pasakyti bemaž tą patį. Vertimo patirtys (vertė L. Rybelis). *Metai*, 12. Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraštis. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/432-2007-m-nr-12/3077-umberto-eco-pasakyti-bemaz-ta-pati-vertimo-patirtys>
- Even-Zohar, I. (1997). The "Literary System"/ The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. *Poetics Today*, 11(1), 27–52. https://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--Polysystem%20studies.pdf
- Gadamer, H.-G. (1999). *Istorija. Menas. Kalba*. Baltos lankos.
- Gimževskienė, K. (2018). *Raganos ir burtininkai* lietuvių mitologinėse sakmėse ir jų atitikmenys rusų ir anglų kalbose. *Vertimo studijos*, 11, 15–30.
- Gimževskienė, K. (2019). Lietuvių mitologinių sakmių veikėjos *laumės* ir jų atitikmenys rusų ir anglų kalbose. *Vertimo studijos*, 12, 6–21.
- Grenard, F. (2019). *Les Maquisards. Combattre dans la France occupée*. Vendémiaire.
- Gudavičius, A. (2007). *Gretinamoji semantika*. Šiaulių universiteto leidykla.

- Hongwei, C. (1999). Cultural Differences and Translation. *Meta*, 44(1), 121–132. <https://doi.org/10.7202/002224ar>
- Ischenko, I. (2012). Difficulties while translating realia. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 1(3), 273–278.
- Kalėdaitė, V., & Asijavičiūtė, V. (2005). Translation of Lithuanian Culture-Specific Items into English. *Kalbotyra*, 55 (3), 31–37.
- Lederer, M. (1994). *La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif*. Hachette F.L.E.
- Leonavičienė, A. (2010). *Vertimo atodangos: teorija ir praktika (prancūzų-lietuvių kalba)*. Technologijos.
- Leonavičienė, A. (2014a). *Kultūrinių teksto reikšmių interpretacija ir vertimas*. Technologijos.
- Leonavičienė, A. (2014b). Lietuvių kultūrinių realių vertimas į prancūzų kalbą. *Verbum*, 5, 108–128.
- Leonavičiūtė, G., & Kuzminskaitė, D. (2021). Kultūros realių vertimas į lietuvių kalbą: Gabrielio Garcia'os Marquezo romanas „Šimtas metų vienatvės“. *Darnioji daugiakalbystė / Sustainable Multilingualism*, 18, 185–209. <https://sciendo.com/article/10.2478/sm-2021-0009>
- Lungu-Badea, G. (2010). Le rôle du traducteur dans l'esthétique de la réception. Sauvetage de l'étrangeté et / consentement à la perte. *(En)Jeux esthétiques de la traduction. Éthique(s) et pratiques traductionnelles*. Timișoara: Editura Univerității de Vest, 23–40.
- Maksvytytė, J. (2012). Sąvokų realija ir realijos pavadinimas apibrėžimo problema. *Kalbų studijos / Studies about languages*, 21, 50–56.
- Meras, I. (2003). Le goût amer de l'oseille (traduit par M. Vitureau). *Des âmes dans le brouillard*. Presses Universitaires de Caen, 85–103.
- Mikutytė, J. (2005). *Realijų rūšys ir vertimo būdai*. Pranešimas skaitytas Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos konferencijoje „Sava ir svetima“, 2005-05-07. <http://www.llvs.lt/?recensions=29>
- Mounin, G. (1963). *Les problèmes théoriques de la traduction*. Éditions Gallimard.
- Navakauskienė, J. (1999). Konkretizavimo principų realizacija prancūzų ir lietuvių kalbose (Ch. Baudelaire'o „Le Spleen de Paris“ vertimo kritika). *Kalbotyra*, 48(3), 63–77.

- Newmark, P. (1988). *Textbook of Translation*. Prentice-Hall International.
- Newmark, P. (2004). *Manual de traducción*. Cátedra.
- Nida, E. (1945). Linguistics and Ethnology in translation problems. *Word*, 2, 194–208.
- Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome, Manchester.
- Pavlovic, N., & Poslek, D. (1999). British and Croatian Culture-Specific Concepts in Translation. *British Cultural Studies: CrossCultural Challenges*, 157–168.
- Pažūsis, L. (2014). *Kalba ir vertimas*. Vilniaus universitetas.
http://www.vsk.flf.vu.lt/upl/File/knygos/Kalba_ir_vertimas.pdf
- Pažūsis, L., Maskaliūnienė, N., Darbutaitė, R., & et al. (2014). *Vertimo studijų žodynas*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Petrulionė, L. (2012). Translation of Culture-Specific Items from English into Lithuanian: The Case of Joanne Harris's Novels. *Kalbų studijos / Studies about languages*, 21, 43–49.
- Ricœur, P. (2010). *Apie vertimą. Aidai*.
- Schleiermacher, F. (1985). Des différentes méthodes de traduire (traduit de l'allemand par A. Berman). *Les tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Éd. Trans-Europ-Repress, 277–347.
- Stepukonienė, I. (2016). Postmodernistinė istorijos interpretacija R. Gavelio romane „Vilniaus pokeris“. *Gimtas žodis*, 6, 6–11.
- Valančiauskienė, A. (2022). *Enciklopedinės žinios dvikalbiuose lingvistiniuose žodynuose*. Daktaro disertacija. Lietuvių kalbos institutas.
- Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1997). *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Les Éditions Didier.
- Žindžiuvienė-Deksnytė, E. (2008). La tour blanche (traduit par J.-C. Lefebvre). *Cahiers lituaniens*, 9, 49–54.
- Žukauskienė, O. (2014). Kultūrinės tapatybės problema postmodernybėje. *Lietuvos kultūros tyrimai*, 4, 50–66.
<https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2014~1485956472263/J.04~2014~1485956472263.pdf>
- Župerka, K. (2001). *Stilistika*. Šiaulių universiteto leidykla.

Šaltinių sąrašas

Gavelis, R. (2019). *Vilniaus pokeris*. Tyto Alba.

Gavelis, R. (2014). *Vilnius Poker* (traduit du lituanien par Margarita Le Borgne).
Monsieur Toussaint Louverture.

Gavelis, R. (2016). *Vilnius Poker* (translated by Elizabeth Novickas). Pica Pica
Press.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (2000). Vyr. redaktorius Stasys Keinys.
Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Piesarskas, B., Svecevičius, B. (1991). *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*. Mokslas.

Aurelija Leonavičienė

Vytautas Magnus University, Lithuania
aurelija.leonavicienne@vdu.lt

Gintarė Inokaitytė

Vytautas Magnus University, Lithuania
gintare.in@gmail.com

**USE OF CULTURE-SPECIFIC ITEMS AND THEIR TRANSLATION
FROM LITHUANIAN INTO ENGLISH AND FRENCH IN RIČARDAS
GAVELIS'S *VILNIUS POKER***

Summary. From the beginnings of translation studies to the present day, the theoretical and practical paradigm of translation has come a long way. Although it was closely associated with linguistics and the solution of linguistic problems of translation until the early 1980s, it was the first translation theories that drew attention to the cultural phenomena of texts and the challenges of translation. Translation scholars Susan Bassnett and André Lefevre (1990) wrote that translation's shift to cultural phenomena represented a significant cultural turn. This led to a paradigm shift in translation and a new view that translation is an intercultural act and a dialogue between cultures. Given the importance and relevance of research on cultural meanings in translation, this paper focuses on one type of cultural meanings – culture-specific items that sometimes become a cultural stumbling block for translators. The aim of the research described in the article is to analyse the peculiarities of the use of culture-specific items in Ričardas Gavelis's novel *Vilnius Poker*, to conduct a comparative study of the translation of culture-specific items from Lithuanian into English and French, and to determine the translation techniques, strategies and trends of cultural transposition used by translators. The methods used to achieve the aim of the study include synthesis of scientific literature, comparative, descriptive and quantitative analysis. The use and translation of culture-specific items does not raise the issue of equivalence and linguistic deficit. Culture-specific items are analysed not as a separate unit of the text, but as part of a holistic whole that is organically integrated into the text and contributes to its meaning. The use of culture-specific items in the research material has led to the identification of four thematic groups: social, political, and historical; folkloric and mythological; domestic; and geographical. The data obtained in the quantitative use of culture-specific items suggest that two-fifths of all the culture-specific items analysed belong to the social, political, and historical thematic group reflecting the social life, deformations, Soviet experiences, and worldview of the people in the Soviet period in Vilnius and Lithuania as a whole, as portrayed by R. Gavelis. In a comparative study of translating culture-specific items from Lithuanian into English and French, based on the translation techniques and strategies described by Andrew Chesterman, nine translation techniques and three strategies were identified: from the semantic translation strategy, synonymy, abstraction change, trope change, and paraphrase were used; from the pragmatic translation strategy, the techniques of translation were: explicitness change and omission; from the syntactic or change of form translation, the translation techniques were: literal translation, loan, and transposition. The evaluation of the different translation techniques chosen by the English and French translators to translate culture-specific items showed that the English translation adopted the tendency of foreignization in order to “bring the reader to the author”, i.e. to provide the readers of the translation with as much systematic cultural information as possible about Soviet and postwar Lithuania. In contrast, French translation showed the opposite tendency toward domestication, i.e. the abandonment, omission, or replacement of certain cultural meanings with French cultural meanings. In this, the translator's cultural transposition was shown to “bring the author to the reader”.

Keywords: culture-specific items; translation strategy; translation technique; cultural transposition; R. Gavelis's *Vilnius Poker*.